

Digest Electoral

*Revista de practică
și teorie electorală*

Decembrie, 2017

CENTRUL DE INSTRUIRE CONTINUĂ ÎN DOMENIUL ELECTORAL
PE LÎNGĂ COMISIA ELECTORALĂ CENTRALĂ

DIGEST ELECTORAL

Decembrie 2017

Revistă de teorie și practică electorală

Chișinău, 2017

Colegiul de redacție:

prof. Valeriu Moșneaga;

Pavel Cabacenco;

Cristina Cucurudza

**Consolidarea capacităților de cercetare ale Centrului de Instruire Continuă în
Domeniul Electoral pe lângă Comisia Electorală Centrală**

Acest document a fost produs în cadrul unui proiect cofinanțat de către Uniunea Europeană și Consiliul Europei. Punctele de vedere exprimate aici nu reflectă opinia oficială a nici uneia din părți.

Partnership for Good Governance
Parteneriat pentru buna guvernare

CICDE
Centrul de Instruire Continuă
în Domeniul Electoral

SUMAR

**Rolul organelor de management electoral în promovarea
egalității de gen în Republica Moldova**

Cristina Cucurudza

4

Apariția și evoluția observării procesului electoral

Victor Pruteanu

15

Contestațiile electorale

Anna Cazacu

24

Votul peste hotare: practici europene versus realități autohtone

Viorica Zaharia

33

Metode inovative în instruirea electorală: experiența CICDE

Andrei Melega

41

Formarea cetățenilor responsabili prin educația civică a tinerilor

Marcela Roșca

46

ROLUL ORGANELOR DE MANAGEMENT ELECTORAL ÎN PROMOVAREA EGALITĂȚII DE GEN ÎN REPUBLICA MOLDOVA

Cristina CUCURUDZA

Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral pe lângă Comisia Electorală Centrală

În acest articol se face o prezentare a bunelor practici de promovare a egalității de gen în sfera electorală la nivel internațional. Sunt analizate măsurile întreprinse de către Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova și Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral pentru a spori egalitatea de gen în procesul de pregătire și desfășurare a alegerilor din Republica Moldova.

This article makes an overview of the international best practices of gender equality promotion conducted by Election Management Bodies. It also describes gender mainstreaming activities developed and implemented by the Central Electoral Commission of the Republic of Moldova and the Centre for Continuous Electoral Training during the last few years.

Cuvinte-cheie: *proces electoral, egalitate de gen, organ de management electoral.*

Keywords: *electoral processes, gender equality, electoral management bodies.*

Introducere

La începutul secolului XXI, obiectivul realizării unei egalități de gen semnificative în procesul politic rămâne în continuare evaziv. Deși în zilele noastre femeile își exprimă opțiunile electorale în măsură egală sau chiar în mai mare măsură decât bărbații, ele continuă să rămână în urma bărbaților la capitolul funcțiilor ocupate. Situația descrisă persistă în ciuda faptului că drepturile egale pentru femei, inclusiv drepturile la cetățenie și la vot, sunt garantate de constituțiile tuturor democrațiilor moderne. O asemenea discrepanță între teorie și practică ridică întrebări fundamentale de justiție socială, în situația în care, deși constituie majoritatea electoratului, doar câteva femei se numără printre liderii aleși. Starea de fapt are efecte negative și asupra generațiilor viitoare, având în vedere faptul că dezechilibrul constant în domeniul egalității de șanse poate afecta perspectivele de dezvoltare socială și economică pe termen lung.¹

Participarea egală a femeilor și bărbaților în procesul decizional este susținută la nivel internațional prin Convenția ONU privind eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor (CEDAW), ratificată de Republica Moldova, precum

¹ Manual pentru promovarea participării femeilor în activitatea partidelor politice. OSCE/ODIHR, 2014, pag. 12.

și prin Obiectivele de Dezvoltare Durabile ale Agendei Globale 2030. Asigurarea egalității de gen reprezintă pentru țara noastră unul dintre angajamentele asumate odată cu parafarea Acordului de Asociere cu Uniunea Europeană. De asemenea, egalitatea dintre femei și bărbați este un angajament asumat prin intermediul Programului de activitate a Guvernului pentru anii 2015–2018, capitolul VIII, punctul D – Politici de gen, dar și prin Strategia pentru asigurarea egalității între femei și bărbați în Republica Moldova pe anii 2016–2020.²

Există în Republica Moldova o problemă la capitolul egalitatea de gen în viața politică? Răspunsul la această întrebare derivă din interpretarea următoarelor cifre: femei în Parlamentul Republicii Moldova (2014–2018) – 21 (din 101 parlamentari); femei în administrația publică locală: 20,6% în calitate de primari, 30,6% – consilieri locali și 18,55% – consilieri raionali și municipali; femei în organele de management electoral: Comisia Electorală Centrală – 22%, în aparatul CEC – 23 de femei (din 35 de persoane), în consiliile electorale de circumscripție electorală – 52,68% (46% dintre acestea – membri, 31% – președinți, 43% – vicepreședinți și 74% – secretari). În birourile electorale ale secțiilor de votare se înregistrează o situație similară – majoritatea funcționarilor sunt femei, însă acestea au acces mai redus decât bărbații la posturile de conducere.

Participarea politică a femeilor depinde de un șir de factori precum: cunoașterea drepturilor și revendicarea lor; accesul la informație privind legile, politicile, structurile care le „guvernează” viața; încrederea în sine ridicată și capacitatea de a provoca și confrunța (în caz de necesitate) structurile de stat; cunoașterea instituțiilor care să le acorde suport și modele de rol pozitive; existența unui mediu politic, legal, economic și cultural care le-ar permite să se angajeze plener în procesele de luare a deciziilor. Alți factori demni de a fi luați în calcul sunt: dependența economică și lipsa resurselor financiare adecvate; oportunități diferite de angajare în câmpul muncii (și, implicit, de dezvoltare a carierei); atitudini discriminatorii și stereotipuri negative perpetuate în familie și în viața publică; suprasolicitarea cu responsabilități casnice; intimidare, hărțuire și violență.³ Depășirea acestor obstacole, în special a celor legislative sau care țin de politicile implementate la nivel de stat, depinde în mare măsură de atitudinea legiuitorului de a răspunde la necesitățile societății prin reglementări eficiente, dar și de nivelul de aplicare a acestor norme de către organe abilitate, structuri competente.

Modificările la Codul electoral din aprilie 2016, care vizează aplicarea cotei minime de reprezentare de 40% pentru ambele sexe la întocmirea listei de candidați pentru

---

2 Alina Frasîneac. Asociația Internațională a Femeilor din Managementul Electoral (WEM-International) – o inițiativă comună a Comisiei Electorale Centrale și Centrului de Instruire Continuă în Domeniul Electoral. Buletinul informativ al Comisiei Electorale Centrale nr. 15. Chișinău, 2016, pag. 16.

3 Daniela Terzi-Barbaroșie. Participarea femeilor la viața publică și politică din Republica Moldova. Chișinău, 2013, pag. 11.

alegerile parlamentare și locale, constituie o premisă și un pas important în asigurarea egalității de gen în politică. Modul în care partidele politice se conformează acestei cerințe, dar și poziționarea femeilor în aceste liste de candidați, constituie o altă problemă – de atitudine, interes, mentalitate.

Interesant este faptul că, conform concluziilor formulate în cadrul barometrului de gen⁴ realizat în 2017, nivelul de implicare a femeilor în activitatea partidului și în campania electorală nu este mai mic decât al bărbaților, dar totuși aceștia figurează până la urma în funcțiile electivă, tendința fiind următoarea: cu cât funcția politică este mai importantă, cu atât crește preferința respondenților pentru un bărbat.

Domeniul electoral este unul specific, în cadrul căruia femeile se regăsesc în diferite posturi: alegători, candidați, observatori, funcționari electorali. Statutul de candidat este desigur cel mai vizibil, cu impact asupra vieții comunității, dar să nu uităm și de femeile care efectiv decid soarta acestei țări prin exercitarea dreptului la vot, ele constituind mai mult de jumătate din populație, dar și de femeile care participă în organizarea alegerilor, realizând atribuțiile de funcționar electoral.

Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova este organul de management electoral a cărui atribuție primordială vizează organizarea și desfășurarea alegerilor în acest stat, elaborând și promovând politici electorale. Organul de management electoral practic are două atribuții importante în promovarea egalității de gen (în speță ne referim la promovarea femeilor, fiindcă aceasta a fost depistată ca problemă): asigurarea accesului femeilor la toate procedurile electorale gestionate de Comisia Electorală Centrală, dar și implementarea dimensiunii de gen la nivel de instituție (extinzând conceptul asupra întregului sistem de organe electorale). Prima componentă nu este domeniul exclusiv de competență a organului de management electoral, necesitând cadrul legal adecvat pentru implementarea procedurilor electorale, însă a doua componentă este lăsată la latitudinea organului de management electoral, responsabil de adaptarea tuturor reglementărilor interne la standardele existente. Totuși, în cazul de față, raportându-ne la legislația națională, intervine un impediment: membrii organelor electorale ierarhic inferioare sunt desemnați de către partidele politice și consiliile locale, organul de management electoral având posibilitatea doar de a emite recomandări cu privire la respectarea principiului egalității de gen.

Luând în considerare cele relatate, prezentul articol are drept scop prezentarea bunelor practici privind crearea unei culturi sensibile la dimensiunea de gen în cadrul organului de management electoral la nivel internațional. De asemenea, va fi analizată calea parcursă de către Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova și Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral în vederea implementării acestor standarde, inițiativele promovate, măsurile întreprinse, dar și provocările întâmpinate.

4 Barometru de gen: Cum participă femeile și bărbații în politică și în procesele decizionale? UN Woman, Centrul „Parteneriat pentru Dezvoltare”. Chișinău, 2017, pag. 14.

Bunele practici privind promovarea femeilor de către organele de management electoral

Promovarea participării politice a femeilor include și acel ansamblu de acțiuni realizate de organele de management electoral în vederea încurajării implicării femeilor în calitate de funcționari electorali, dar și setul de măsuri întreprinse pentru a asigura accesibilitatea procesului electoral pentru femei.

Termenul de organ de management electoral se referă la autoritatea responsabilă de organizarea și desfășurarea alegerilor într-un stat. Indiferent de atribuțiile și prerogativele pe care i le conferă legea națională, cert este următorul fapt: această autoritate, prin natura sa, deține pârghiile necesare pentru a influența promovarea implicării femeilor în domeniul electoral. În majoritatea statelor lumii, organul superior de management electoral este cel mai mare angajator, în sfera electorală fiind implicat un număr impunător de persoane, femei și bărbați. Ca orice angajator, această instituție trebuie să își cunoască profilul persoanelor angajate, dificultățile întâmpinate, provocările la care trebuie să facă față și, respectiv, soluțiile care trebuie implementate.

Pe de altă parte, organul de management electoral poate avea o contribuție substanțială la promovarea egalității de gen nu doar prin maniera în care integrează dimensiunea de gen în toate activitățile privind organizarea alegerilor, dar și prin propriul exemplu, prin politicile de management intern.

La nivel internațional au fost elaborate bune practici referitor la acțiunile, activitățile pe care trebuie să le întreprindă un organ de management electoral pentru a promova egalitatea de gen în sfera electorală. Desigur că acestea vor fi adaptate în funcție de situația concretă în cadrul unui stat, de necesitățile identificate, dar și de instrumentele legale pe care le deține organul de management electoral:

- a. *Auditul de gen.*
- b. *Strategii de gen și planuri de acțiuni.*
- c. *Instituționalizarea integrării dimensiunii de gen: punctele focale, unități și comitete gender.*
- d. *Echilibrul de gen în cadrul personalului organului de management electoral.*
- e. *Instruirea personalului din cadrul organului de management electoral.*
- f. *Consolidarea capacităților femeilor și programe de leadership pentru femeile din organul de management electoral.*
- g. *Date dezagregate pe criteriul pe gen.*
- h. *Echilibrul de gen la seminarele de instruire în domeniul electoral.*
- i. *Facilități pentru femei în special pentru cele cu dizabilități.*
- j. *Rețeaua organelor de management electoral.*

Măsurile enumerate mai sus relevă modul în care un organ de management electoral ar putea „face ordine în interior”, astfel încât atunci când va gestiona alegerile și își va îndeplini funcțiile sale să dispună de capacitățile și resursele necesare pentru a asigura integrarea egalității de gen la fiecare etapă și nicio activitate realizată să nu discrimineze femeile din neglijență.⁵

Măsurile de promovare a egalității de gen întreprinse de Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova și Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral

În 2013, Comisia Electorală Centrală, cu suportul Programului PNUD pentru Democrație, implementat de către Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare și finanțat de Guvernul Suediei, a realizat un audit de gen în domeniul electoral, scopul acestuia fiind de a oferi răspunsuri la următoarele întrebări: Cât de relevantă este dimensiunea de gen în procesul electoral? Care sunt cele mai importante provocări în domeniul electoral privite din perspectiva egalității de gen? Cum activitatea CEC ar putea contribui mai eficient la sporirea nivelului egalității de gen în procesul electoral?

Astfel, demersul auditului de gen s-a axat pe trei domenii principale, și anume: integrarea dimensiunii egalității de gen în planul strategic al Comisiei Electorale Centrale, integrarea dimensiunii egalității de gen în atribuțiile de bază ale CEC și capacitățile instituționale ale CEC cu privire la asigurarea egalității de gen.

Analiza reprezentării femeilor și bărbaților în structurile de management electoral, precum și a distribuției rolurilor dintre aceștia a arătat că bărbații sunt mai prezenți în organele ierarhic superioare, iar femeile sunt mai prezente în organele ierarhic inferioare.

Auditul de gen a analizat și platformele electorale ale candidaților electorali atât în alegerile locale, cât și în cele parlamentare. În acest fel, s-a stabilit că acestea sunt elaborate cu precădere din perspectiva bărbaților fără a face prioritare aspecte relevante și pentru femei. De exemplu, s-a constatat tendința generală de a trata femeile mai degrabă în strânsă legătură cu rolul lor în familie, în mod special vizând rolul de mamă (în platformele electorale predomină specificațiile legate de sănătatea mamei și a copiilor, indemnizații pentru naștere și pentru creșterea copilului, facilități legate de naștere, educație etc.).

---

5 Julie Ballington, Gabrielle Bardall, Sonia Palmieri, Kate Sullivan. Procese electorale incluzive: ghid pentru organele de management electoral cu privire la promovarea egalității de gen și participării femeilor. UN Women și PNUD, 2015, pag. 3.

Ca rezultat, au fost elaborate următoarele recomandări în adresa Comisiei Electorale Centrale: prin intermediul planului strategic, CEC să recunoască relevanța asigurării egalității de gen în procesul electoral; planul strategic al CEC trebuie să fie revăzut din perspectiva egalității de gen; regulamentele interne ale CEC, în special cele cu relevanță la dimensiunea egalității de gen, trebuie revăzute din această perspectivă; procesul de comunicare și informare a alegătorilor de către CEC trebuie să fie revizuit pentru a integra dimensiunea egalității de gen și a promova importanța participării politice a femeilor; Registrul funcționarilor electorali, precum și modalitatea de formare a listelor electorale trebuie să prevadă dezagregarea pe criteriul de gen; CEC trebuie să adopte un regulament sau o instrucțiune internă care ar detalia modul în care se va asigura integrarea dimensiunii egalității de gen, care ar prevedea următoarele aspecte: mandatul și aria de aplicare a procesului de integrare a dimensiunii egalității de gen, etapele și consecutivitatea procesului dat, responsabilitățile clare pentru realizarea fiecărei etape a procesului; mandatul persoanelor responsabile pentru asigurarea integrării dimensiunii de gen trebuie să fie clar definit prin modificarea fișelor de post; amendarea regulamentelor de activitate ale direcțiilor CEC; realizarea auditului de gen anual.⁶

Auditul de gen realizat de către CEC Moldova a concluzionat că pentru a realiza progrese relevante în vederea participării echilibrate a femeilor și bărbaților în procesul electoral, cadrul electoral urmează să fie îmbunătățit prin abordarea modului de desemnare a candidaților – prin instituirea unei cote minime de reprezentare; partidele politice să promoveze femeile în calitate de candidate și oficiali aleși, inclusiv prin plasarea femeilor pe poziții eligibile în listele electorale; partidele politice trebuie să introducă în platformele electorale teme care să releve în mod prioritar femeile; programele de educație electorală trebuie să promoveze mai activ egalitatea de gen ca problemă importantă în cadrul proceselor electorale, fiind o trăsătură fundamentală a cetățeniei democratice participative; mass-media și partidele politice vor asigura vizibilitate egală femeilor și bărbaților candidați în cadrul susținerii campaniilor și mesajelor lor politice, inclusiv prin promovarea participării candidatelor la debaterile cu alegătorii și cu contra-candidații; partidele politice, autoritățile publice locale vor promova paritatea de gen în componența organelor electorale inferioare, desemnând atât femei, cât și bărbați pentru a fi membri ai consiliilor electorale de circumscripție și ai birourilor electorale, reprezentanți cu drept de vot consultativ și observatori electorali.⁷

În urma realizării auditului de gen, în scopul integrării principiului egalității de gen în procesul electoral, în special în politicile, programele, practicile și procesul de luare a deciziilor, Comisia Electorală Centrală a implementat Planul de acțiuni privind asigurarea respectării principiului egalității între femei și bărbați în procesul electo-

6 cec.md/files/files/RaportGenderAUDITCEC%20final-1.doc

7 Rodica Sirbu. Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova – prima instituție publică care a realizat un audit de gen. Buletin informativ nr. 12, ianuarie–iunie 2014. Chișinău, 2014, pag. 19.

ral (2013–2015)⁸. Ca rezultat, perspectiva egalității de gen la toate etapele procesului electoral a fost inclusă și în cea de a doua ediție a Planului strategic al CEC pentru perioada 2016–2019.⁹

Începând cu anul 2014, în contextul desfășurării alegerilor parlamentare, în hotărârile sale de constituire a organelor electorale (consiliilor electorale), CEC a prevăzut un punct prin care, „la alegerea președintelui, vicepreședintelui și a secretarului consiliului, se recomandă desemnarea persoanelor cu respectarea echilibrului de gen”.

Situația privind participarea în alegeri este monitorizată continuu de Comisia Electorală Centrală, Sistemul Informațional Automatizat „Alegeri” furnizând date dezagregate după criteriul de gen, ceea ce permite analiza dinamicii participării femeilor în calitate de alegători, candidați, funcționari electorali, observatori etc., dar și aprecierea eficacității măsurilor întreprinse de Comisia Electorală Centrală, impactul cadrului legal amendat în această privință. Aceste date sunt prezentate publicului larg într-o manieră ilustrată, sub formă de infografice, în cadrul unei publicații elaborate cu suportul Programului ONU „Femeile în Politică”, implementat de Entitatea Națiunilor Unite pentru Egalitatea de Gen și Abilitarea Femeilor (UN Women) și Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) și „Programul pentru îmbunătățirea democrației în Republica Moldova prin suport parlamentar și electoral”, implementat de către PNUD Moldova și finanțat de către Guvernul Suediei și Guvernul Norvegiei.¹⁰

Eforturile Comisiei Electorale Centrale în integrarea dimensiunii de gen în domeniul electoral continuă în limitele competențelor sale funcționale. Instituția își exprimă încrederea că ultimele modificări operate la nivel de legislație (Codul electoral¹¹) vor fi puse în practică:

- cota minimă de reprezentare de 40% pentru ambele sexe la întocmirea listelor de candidați (art. 41, alin. (21));
- semnături mai puține pentru înregistrarea candidatelor femei în circumscripții uninominale (art. 80, alin. (1));
- suport bugetar partidelor pentru fiecare candidată femeie înaintată și aleasă în circumscripții uninominale (art. 41, alin. (22));
- modificarea listelor de candidați – cu respectarea principiului de reprezentare a femeilor și bărbaților fără discriminare (art. 80, alin. (3)).

Reprezentarea femeilor în organele de management electoral reprezintă o prioritate, un principiu director în activitatea Centrului de Instruire Continuă în Domeniul Electoral, instituție creată de Comisia Electorală Centrală în temeiul art. 26¹ din

8 <http://cec.md/index.php?pag=page&id=1076&l=ro>

9 http://www.cec.md/files/files/planulstrategic20162019_107809.pdf

10 http://www.cec.md/files/files/studii_analiza/Gender%20equality%20in%20elections_infografics_UNDP_ROEN.pdf

11 <http://cec.md/files/files/Legi/Codul%20electoral.pdf>

Codul electoral în scopul oferirii instruirii specializate funcționarilor electorali și altor subiecți implicați.

Pe parcursul activității (începând cu anul 2013) au fost create premisele pentru demararea unui program complex, intitulat „Programul privind promovarea egalității de gen al CICDE (PPEG)”.

La prima vedere pare un program ambițios, mai ales pentru o instituție relativ tânără, dar anvergura activităților realizate sub plafonul acestui program ne demonstrează contrariul. Iată câteva exemple:

- ToT (formare de formatori) pentru angajații permanenți, dar și pentru trainerii CICDE, datorită cărora personalul CICDE a devenit sensibil la dimensiunea de gen.¹²
- Traininguri în domeniul electoral cu accent pe dimensiunea de gen. În vara anului curent, reprezentanți ai partidelor politice, ONG și mass-media au participat la seminare de instruire de tip BRIDGE, intitulate „Sistemele electorale și dimensiunea de gen”.¹³
- Metodologie de instruire adaptată la dimensiunea de gen. Toate modulele de instruire din portofoliul CICDE sunt gender sensibile.
- Evenimentul „Dirijăm împreună!” – CICDE în premieră a combinat arta cu leadershipul. Scopul principal al acestui eveniment este de a demonstra puterea educației, instruirii și a faptului că leadershipul nu are gen. Funcționari electorali, femei și bărbați împreună cu personalități notorii au avut posibilitatea să dirijeze o impresionantă orchestră, astfel practicând leadershipul și transformându-se în adevărați ambasadori ai egalității de șanse în țara noastră. Este necesar să menționăm că înainte de acest exercițiu public participanții la program au beneficiat de activități de leadership.¹⁴
- Crearea Organizației Internaționale a Femeilor din Managementul Electoral, sau acronimul în engleză – WEM-International. În 2015, CICDE, împreună cu Comisia Electorală Centrală, a lansat inițiativa creării acestei organizații, care să întrunească autoritățile electorale preocupate de acest subiect.

Ce înseamnă WEM pentru CICDE? Prin oferirea de sprijin femeilor din managementul electoral internațional, CICDE promovează schimbul de experiență, cele mai bune practici și cercetarea în domeniul egalității de gen și a alegerilor. Centrul servește drept legătură între autoritățile electorale care sunt interesate de promovarea egalității de gen în cadrul instituțiilor.

Beneficiile WEM: laborator de cunoștințe și informații pe tematică gender; reinventarea dezvoltării profesionale în domeniul electoral; networking.

12 <http://www.cicde.md/index.php?pag=news&id=1063&rid=785&l=ro>

13 <http://www.cicde.md/index.php?pag=news&id=1063&rid=1553&l=ro>, <http://www.cicde.md/index.php?pag=news&id=1063&rid=1557&l=ro>

14 <http://www.cicde.md/index.php?pag=news&id=1063&rid=775&l=ro>

Astfel, se propune ca organizația să servească drept rețea de socializare, platformă pentru împărtășirea cunoștințelor, colecție a istoriilor de succes în domeniul gender, motor de căutare a informației în domeniul electoral, comunitate de profesioniști.

Care au fost pașii întreprinși în vederea creării organizației?

Cu susținerea Programului ONU „Femeile în politică” și a Programului Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD), a fost posibilă crearea grupului de lucru internațional în vederea creării organizației (GLI), din care au făcut parte 7 autorități electorale și organizații internaționale.

1. Cu suportul unui consultant internațional și cu aportul membrilor grupului de lucru, au fost elaborate următoarele documente: proiectul de statut al organizației și planul strategic.
2. La prima reuniune a membrilor grupului din iunie 2016, reprezentanții acestora au adoptat *Declarația de la Chișinău* și și-au exprimat viziunile de viitor asupra organizației.¹⁵
3. Elaborarea conceptului de brand, a site-ului WEM.
4. Angajarea consultantului național, în vederea realizării tuturor formalităților de înregistrare a WEM.
5. Demararea procedurii de înregistrare a organizației în Bruxelles.

Cât privește Programul privind promovarea egalității de gen al CICDE (PPEG), CICDE intenționează să întreprindă în viitor pași concreți pentru consolidarea acestuia. Modulele de instruire și educație civică cu accentul pe componenta gender vor fi îmbunătățite, iar altele noi vor fi elaborate, luând în considerare alegerile parlamentare din 2018. Programul va include următoarele activități:

- Ediție regională a cursului de leadership „Dirijăm împreună”;
- Campanie de educație civică cu accent pe dimensiunea de gen;
- Primul generer blended training în Moldova;
- Seminare de instruire pentru femeile candidați axate pe prevederile noului sistem electoral și pe procedurile electorale;
- Testarea cursului BRIDGE „Gender și alegerile”, versiunea a 3-a;
- Program de mentorat etc.

Concluzii

Promovarea egalității de gen în sfera politică (inclusiv domeniul electoral) este obiectul de reglementare a unui șir de convenții prin care statele care fac parte la acestea și-au asumat angajamente privind adaptarea cadrului legal și implementarea politicilor menite să remedieze situația implicării ambelor sexe la procesele decizionale. Acest subiect figurează și pe agenda organizațiilor din domeniu care dezvoltă

¹⁵ <http://www.cicde.md/index.php?pag=news&id=1063&rid=1319&l=ro>

un șir de programe de asistență în vederea acordării ajutorului necesar instituțiilor statului, dar și organizațiilor societății civile pentru obținerea rezultatelor concrete.

Cea mai mare provocare o constituie depășirea etapei de formalități, legi doar pe hârtie, declarații populiste și mimarea unei remedieri de situație.

Domeniul managementului electoral este unul relativ îngust, cu toate că numărul persoanelor implicate în cadrul scrutinelor naționale depășește cifra de 20 de mii. Această caracteristică însă ne permite să dăm o apreciere exactă situației privind implicarea femeilor în calitate de funcționari electorali. Prezența preponderentă a doamnelor la funcțiile de execuție și mai puțin la cele de conducere este o realitate care persistă la ultimele scrutine, cu toate că cifrele oscilează.

Măsurile întreprinse de organul de management electoral în vederea transformării acesteia într-o instituție sensibilă la dimensiunea de gen nu reprezintă un trend, ci o necesitate, or, promovarea femeilor în procesul decizional trebuie să cuprindă și domeniul electoral.

Consider că acțiunile realizate de Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova în urma desfășurării primului audit de gen în domeniul electoral au început să dea rezultate, impactul lor fiind amplificat și de programele de instruire și de educație civică desfășurate de Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral.

Lansarea inițiativei de creare a organizației femeilor în managementul electoral și mobilizarea instituțiilor omoloage denotă importanța acestui subiect pentru instituțiile vizate (CEC și CICDE), fiind și un indicator al eficienței programelor partenerilor de dezvoltare.

Bibliografie

1. Manual pentru promovarea participării femeilor în activitatea partidelor politice. OSCE/ODIHR, 2014.
2. Daniela Terzi-Barbaroșie. Participarea femeilor la viața publică și politică din Republica Moldova. Chișinău, 2013.
3. Barometru de gen: Cum participă femeile și bărbații în politică și în procesele decizionale? UN Woman, Centrul „Parteneriat pentru Dezvoltare”. Chișinău, 2017.
4. Thomas Atherton, Driton Qeriqi, Rina Vokshi. Manual for Gender Equality in the Electoral Process. Prishtina, 2016.
5. Sarah Bibler, Vasu Mohan, Katie Ryan. Gender Equality & Election Management Bodies: a best practice guide. IFES, 2014.

6. Julie Ballington, Gabrielle Bardall, Sonia Palmieri, Kate Sullivan. *Procese electorale incluzive: ghid pentru organele de management electoral cu privire la promovarea egalității de gen și participării femeilor*. UN Women și PNUD, 2015.
7. Alina Frasineac. *Asociația Internațională a Femeilor din Managementul Electoral (WEM-International) – o inițiativă comună a Comisiei Electorale Centrale și Centrului de Instruire Continuă în Domeniul Electoral*. Buletinul informativ al Comisiei Electorale Centrale nr. 15. Chișinău, 2016.
8. Rodica Sîrbu. *Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova – prima instituție publică care a realizat un audit de gen*. Buletin informativ nr. 12, ianuarie–iunie 2014. Chișinău, 2014, pag. 19.

APARIȚIA ȘI EVOLUȚIA OBSERVĂRII PROCESULUI ELECTORAL

Victor PRUTEANU

Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral pe lângă Comisia Electorală Centrală

În prezentul articol este abordată importanța observării alegerilor pentru asigurarea unui proces electoral echitabil, liber și corect. Este prezentată o perspectivă istorică a observării alegerilor, tipologia și practica observării în Republica Moldova.

This article is focused on the importance of the election observation to ensure transparency and integrity of the electoral process.

Cuvinte-cheie: *alegeri, observarea alegerilor, proces democratic.*

Keywords: *elections, election observation, democratic process.*

„Democrația” ca termen și ca formă de guvernământ își are originea în Grecia antică, acolo unde substantivul *demos* înseamnă „oameni”, iar verbul *kraiten* – „a stăpâni, putere”. În acea perioadă democrația însemna guvernarea de către oameni simpli, de obicei needucați și săraci, dar care formau majoritatea populației. Democrația era percepută ca formă de guvernare prin cetățeni și în beneficiul cetățenilor (cu excepția sclavilor și altor categorii sociale care nu intrau de fapt în categoria cetățenilor). Aceasta era prima formă de democrație directă, acolo unde poporul își exercita puterea publică el însuși, fără să apeleze la intermedierea exercitată de una sau mai multe persoane, cum ar fi Parlamentul: se adunau toți la un loc și hotărâau soarta lor comună.

Astfel, Grecia antică, mai precis orașul-stat Atena este considerat locul unde s-a născut democrația, unde cetățenii participau direct la guvernare și alegeau prin vot direct funcționarii de stat. Desigur, la acel moment conceptul de cetățean era diferit, dar la general, oricărui cetățean, indiferent de proveniența lui, i se garanta șansa de a participa la viața publică și politică.

În Evul Mediu s-au dat uitării toate realizările obținute de greci, fiind instituit monopolul asupra exercitării puterii de stat. Aceste funcții erau transmise fie prin dreptul dinastic, fie prin afirmarea legăturii speciale dintre monarh și divinitate. Doar curentul religiei creștine promova în toată această perioadă unele principii democratice precum faptul că toți sunt egali. Abia în secolul XIII, în Anglia a fost semnată Magna Carta, prima acțiune prin care s-a limitat puterea regelui și s-au oferit drepturi și libertăți oamenilor.

Fundamentul democrației moderne a fost stabilit de două revoluții: cea americană și cea franceză. În 1776, revoluția americană și Declarația de Independență, a cărei autor este Thomas Jefferson, a inclus în sine multe idei preluate de la cei mai faimoși filosofi din acele timpuri – Jean Jacques Rousseau și John Locke, punând accentul pe principiile libertății și egalității. În 1789, revoluția franceză¹ și-a dorit șanse egale și guvernare constituțională, lucruri consfințite în Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului², care spunea la articolul 1 – *Oamenii se nasc și rămân liberi și egali în drepturi. Diferențele sociale pot fi întemeiate doar în interes public*; iar articolele 2 și 3 proclamau statul ca fiind întemeiat pe consimțământul general al celor guvernați.

Ca urmare, pe parcursul secolului XX, s-au dezvoltat democrațiile moderne. Motivele generale ale dezvoltării acestui regim de guvernare au fost războaiele, revoluțiile, procesul de decolonizare și circumstanțele economice din această perioadă.

Totuși, implementarea practică a unui astfel de regim a fost foarte dificilă. În timpurile vechi, democrația presupunea întâlniri regulate ale tuturor cetățenilor, unde se hotărau treburile de stat. Acest sistem, cunoscut ca *democrația directă*, se caracterizează prin faptul că poporul își exercită puterea publică el însuși, fără să apeleze la intermedierea exercitată de reprezentanți sau instituții precum parlamentul, încă se mai practică în unele cantoane din Confederația Elvețiană.³

Dar cum poate fi realizată participarea întregii societăți la procesul decizional democratic în mod practic în condițiile în care statele moderne au o populație extrem de numeroasă (Statele Unite ale Americii – peste 250 de milioane, India – aproximativ un miliard de oameni etc.)? Complexitatea acestei întrebări sporește dacă luăm în considerare diversitatea oamenilor, care au nevoi, concepții și puncte de vedere diferite, astfel cazurile de unanimitate fiind practic imposibile.

Democrația reprezentativă a fost soluția, majoritatea societăților democratice moderne au implementat acest sistem, caracterizat prin faptul că poporul alege reprezentanți care să exercite puterea publică în numele lui. Mandatul acestor reprezentanți este limitat în timp, iar cetățenii au posibilitatea de a-i demite din funcție dacă aceștia nu le mai reprezintă interesele.

O a treia formă a democrației este *democrația semi-directă*, sistemul care combină instituțiile democrației reprezentative cu cele ale democrației directe. Astfel, în cadrul unor cantoane din Confederația Elvețiană⁴, în Statele Unite ale Americii etc., unde deși este constituit un organ reprezentativ (de ex., Congresul, Parlamentul), sunt prevăzute condiții conform cărora unele dintre hotărârile acestui organ

1 Levan Tarkhishvili, Natalia Chkheidze, Nino Kvantrishvili. 2009. Central Election Commission of Georgia: History of Elections, p. 5.

2 <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789.5076.html>

3 <http://aceproject.org/ace-en/focus/direct-democracy/cs-swiss>

4 <http://direct-democracy.geschichte-schweiz.ch/>

reprezentativ trebuie consultate cu corpul electoral înainte de a fi adoptate, acceptarea lor prin votul direct al poporului fiind imperativă.

În prezent, democrația participativă este unica formă de guvernământ care recunoaște suveranitatea poporului și este bazată pe concepția că fiecare individ este capabil să își decidă soarta. Democrația este caracterizată de câțiva factori importanți: *participarea* – interacțiunea societății civile și instituțiilor de stat în cadrul proceselor politice și decizionale; *disensiunea* – competiția de interese într-o societate; *competiția pe piața electorală* – pluralismul actorilor relevanți și activi în regim; *receptivitatea* – capacitatea guvernanților de a răspunde la cererile celor guvernați; *cooperarea*, pentru a evidenția importanța adeziunii colective la valori, reguli și instituții.⁵

Modalitatea de bază a participării cetățenilor la guvernare este instituția alegerilor, ce le oferă puterea de a determina care persoane să guverneze țara într-o anumită perioadă, votându-i pe cei care corespund cel mai bine necesităților lor. Altfel spus, instituția alegerilor este instrumentul care face posibilă participarea societății la procesul decizional democratic.

Alegerile bazate pe sufragiul masiv este un fenomen modern, bazat, precum am menționat mai sus, pe revoluția americană și cea franceză. Statele Unite ale Americii a fost prima țară din lume care a avut un electorat masiv și un sistem de partide național.⁶ În alegerile președintelui SUA din 1840 au participat peste 80% dintre bărbații adulți de culoare albă, participarea politică a cetățenilor alimentând competiția intensă a partidelor Democrat și Liberal Conservator. În Europa, primele alegeri moderne (ambele prezidențiale) au avut loc în Confederația Elvețiană⁷ și în Franța în 1848. Chiar dacă în rezultatul acestor alegeri Franța s-a reîntors la regimul imperial⁸, aceste exemple au lansat unde de presiune pentru democratizarea Europei.

În procesul instituționalizării proceselor democratice, alegerile joacă un rol esențial prin crearea unui cadru legal, numit sistem electoral, pentru controlul concurenței electorale și prin asigurarea unui minim de suport popular pentru liderii noi. Sistemul electoral reprezintă un ansamblu de norme de organizare a alegerilor și specifică actorii alegerilor, cine are dreptul la vot, cine poate fi ales, cum se calculează voturile etc. Într-o formulă generală, putem afirma că sistemul electoral reglementează modalitatea de transformare a voinței alegătorilor (exprimată prin vot) în mandate (locuri/funcții electivă).

Instituția alegerilor, în percepția modernă, constituie seva democrației: modelează politicul, generează dezbateri publice, selectează reprezentanți, determină

5 Morlino Leonardo. Democrație și democratizări. Iași: Institutul European, 2015, p. 24.

6 Martin Harrop, William L. Miller. Elections and Voters. A comparative introduction. 1987 The MacMillan Press LTD, p. 7.

7 <https://www.admin.ch/gov/en/start/federal-presidency/history-federal-presidency.html>

8 <http://www.elysee.fr/la-presidence/louis-napoleon-bonaparte/>

compoziția parlamentului, influențează distribuția puterii în cadrul unui stat și asigură transferul de putere pe cale pașnică. Oportunitățile sistematice de a aprecia și a evalua candidații prin intermediul buletinului de vot rămâne a fi o precondiție de bază a democrației. Deși indispensabile, alegerile competitive nu sunt suficiente pentru a asigura un sistem reprezentativ viguros și stabil. Pentru aceasta vor fi necesare și alte elemente precum: transparența și responsabilitatea guvernanților, democrația internă a partidelor, concurența partidelor politice și rotația lor regulată de la guvernare în opoziție, canalele de comunicare politică și, nu în ultimul rând, oportunități extensive pentru participarea cetățenilor și o societate civilă activă care să faciliteze legătura dintre cetățeni și stat.

Alegerile sunt cu siguranță o componentă vitală a democrației, lucru confirmat și de Kofi Annan, al 7-lea secretar general al Organizației Națiunilor Unite, care a declarat că „în timp ce democrația trebuie să fie mai mult decât alegeri libere, este de asemenea adevărat că nu poate fi mai puțin decât atât”.⁹

În prezent observăm o tendință globală de promovare a democrației, democratizării și elementelor sale – statul de drept, buna guvernare, asistența și observarea electorală, drepturile omului, dimensiunea de gen etc., aspecte dominante ale activității organizațiilor internaționale de după al Doilea Război Mondial. Asistența electorală este aspectul asupra căruia vom stăruia, definit ca fiind suportul tehnic și material oferit procesului electoral, inclusiv implicarea ajutorului profesional în stabilirea cadrului normativ pentru alegeri.¹⁰ Completarea politică a asistenței electorale este observarea alegerilor – colectarea intenționată a informațiilor cu privire la un proces electoral și aprecierea documentată a desfășurării acestui proces în baza informației colectate de persoane neautorizate să intervină în proces și a căror implicare în facilitarea sau asistența tehnică a activităților trebuie să fie de așa natură încât să nu pună în pericol responsabilitățile generale de observare.¹¹

Inițial, observarea alegerilor avea rolul de a asigura respectarea tratatelor internaționale. Prima misiune de observare a alegerilor înregistrată oficial a fost o comisie europeană care a observat referendumul din 1857 din Moldova și Valahia.¹² Reprezentanți ai Austriei, Marii Britanii, Franței, Prusiei, Rusiei și Turciei¹³ au făcut parte din acea comisie. Deși este destul de dificil să aducem detalii despre metode-

9 Statistics Netherlands and Maastricht University-International elections observation and assessment of elections. 2011, p. 30.

10 European Commission. Methodological Guide on Electoral Assistance. Retrieved March 15, 2011, p. 16.

11 International IDEA. Code of conduct for the ethical and professional observation of elections. Stockholm, 1997, p. 10.

12 Judith Kelley – Assessing the Complex Evolution of Norms: The Rise of International Election Monitoring, 2008. International Organization journal, vol. 62, issue 2, p. 221–255.

13 Elections Observation. A decade of monitoring elections: the people and the practice. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), 2008, p. 1.

le aplicate de acești pionieri ai observării alegerilor, putem afirma cu siguranță că aceste metode au foarte puține aspecte comune cu misiunile de observare moderne.

Organizațiile internaționale și reprezentanții guvernelor au început să observe sporadic alegerile după Primul Război Mondial, aceste activități luând amploare după al Doilea Război Mondial. Inițial, misiunile de observare erau desfășurate sub auspiciile Organizației Națiunilor Unite (ONU).

Carta Națiunilor Unite interzicea intervenirea în chestiunile care sunt, în esență, de competența internă a statului¹⁴, motiv din care ONU își concentra eforturile sale pe teritoriile nesuverane. Prin Rezoluția nr. 850 (IX) din 22 noiembrie 1954,¹⁵ s-a decis trimiterea misiunilor de observare a proceselor electorale în „teritoriile ce nu se guvernează singure”, adică în coloniile care își hotărau soarta. Misiunile ONU observau plebiscitele și alegerile organizate pentru ca populațiile coloniilor respective să își exercite dreptul de autodeterminare în contextul decolonizării.

Primele misiuni ale ONU, trimise prin intermediul Comitetului Special de Decolonizare, au observat alegerile din Togoland, colonie aflată sub administrație britanică, în 1956, apoi în Togoland, aflat sub administrație franceză, în 1958, și în Camerunul de Nord, colonie britanică, în 1959. Aceste misiuni observau doar procesele electorale din ziua alegerilor, dar la insistența Comitetului Special pentru Decolonizare, mandatul misiunilor a fost extins pentru perioada de dinainte și după alegeri.¹⁶

Misiunile dislocate se petreceau cu acordul țărilor în a căror administrație erau coloniile respective. Uneori aceste țări refuzau prezența misiunilor de observare ONU – de exemplu, Franța (referendumul din Somalia franceză din 1967).

În America Latină și America Centrală la fel a fost înregistrată o dezvoltare a procesului de observare a alegerilor încă în anii 1970–1980, implicând organizații locale neguvernamentale, biserica, precum și organizații internaționale – Organizația Statelor Americane, Centrul Carter, Institutul Național Democratic, Institutul Republican Internațional și alte ONG-uri americane.¹⁷ Echipe de observatori din America Latină și Centrală au fost trimise inclusiv pentru a observa formarea guvernelor postcomuniste în 1989–1990. În unele cazuri aceste grupuri au oferit expertiza lor în procesul de definire a sistemelor electorale.¹⁸

14 Ibidem.

15 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/095/85/IMG/NR009585.pdf?OpenElement>

16 Decolonization. Vol. II, No. 6, December 1975 – publication of the United Nations Department of Political Affairs, Trusteeship and Decolonization, p. 20.

17 Statistics Netherlands and Maastricht University – International elections observation and assessment of elections. 2011, p. 35.

18 Ibidem, p. 36.

Procesul de observare a alegerilor din ultimele trei decenii a definit conceptul observării într-un mod total diferit și inovativ. ONU a cedat responsabilitatea de a observa alegerile organizațiilor internaționale, regionale și naționale.¹⁹

O creștere substanțială a numărului misiunilor de observare a fost înregistrată în anii 90 ai secolului XX.²⁰ Această creștere s-a datorat documentului de la Copenhaga (29 iunie 1990) semnat de reprezentanții tuturor statelor participante la Conferința pentru securitate și cooperare în Europa (CSCE). Unul dintre angajamentele ce țin de observarea alegerilor este consfințit în capitolul I, art. 8 al acestui document – *Statele participante consideră că prezența observatorilor străini și naționali este de natură să amelioreze desfășurarea alegerilor în statele în care ele au loc. În consecință, ele invită observatori ai oricărui alt stat participant la CSCE, ca și ai oricărei instituții și organizații particulare competente care vor dori să urmărească desfășurarea procedurii alegerilor lor naționale, în măsura prevăzută de lege. Ele vor facilita, de asemenea, un acces similar pentru alegerile organizate la alte eșaloane decât cele naționale.*²¹

Primele misiuni de observare ale CSCE presupuneau o delegație compusă dintr-un număr mic de oameni care efectuau o vizită scurtă în țara unde se desfășurau alegeri, sosind acolo în preajma evenimentului. Astăzi, acest proces a evoluat considerabil – în Misiunile de Observare a Alegerilor (MOA) participă reprezentanți imparțiali din alte țări decât țara în care se desfășoară alegerile sau reprezentanți ai organizațiilor neguvernamentale.

Scopul principal al MOA este de a evalua modul de organizare a alegerilor și corespunderea acestora cu legislația națională și internațională. Procesul electoral este privit prin prisma ciclului electoral, iar observarea se realizează la toate etapele acestuia.

Astfel, câteva luni înainte de alegerile planificate, organizațiile constituie o misiune de evaluare a necesităților, care are sarcina de a identifica premisele pentru desfășurarea procesului electoral în conformitate cu legislația națională și internațională. Misiunea stabilește la fel și bazele unui dialog preliminar cu autoritățile electorale naționale și cu celelalte instituții implicate în procesul electoral.²² Această misiune stabilește și necesitățile generale pentru dislocarea misiunii de observare – numărul de observatori, climatul preelectoral, condițiile de securitate etc. Numai după această procedură prealabilă este desfășurată misiunea de observare propriu-zisă. MOA standard cuprinde o echipă centrală, observatori pe termen lung (OTL) și observatori pe termen scurt (OTS).

¹⁹ Ibidem, p. 34.

²⁰ Carothers, Thomas. The Observers Observed: The Rise of Election Monitoring, *Journal of Democracy* 8 (3):17–31, 1997, p. 24.

²¹ Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, 29 June 1990, p. 7.

²² Manual de observare a alegerilor. Ediția a V-a. Publicat de Oficiul OSCE/ODIHR, 2006, p. 23.

- *Echipa centrală* își stabilește sediul în capitala țării în care au loc alegerile cu aproximativ 6–8 săptămâni înainte de ziua alegerilor. Din componența acesteia fac parte: șeful misiunii – poartă responsabilitatea generală de conducere a MOA; analistul electoral – evaluează performanța organelor electorale; analistul politic – stabilește și menține legătura cu partidele politice; analistul juridic – examinează legislația și reglementările electorale; analistul media – analizează calitativ și cantitativ activitatea și conținutul presei; coordonatorul OTL – asigură repartizarea OTL pe tot teritoriul țării și asigură legătura lor cu echipa centrală; responsabilul de finanțe – gestionează bugetul; responsabilul de logistică; responsabilul de securitate – răspunde de securitatea tuturor participanților MOA. Din echipă pot face parte și alți experți care să contribuie la consolidarea analizei referitor la un anumit context electoral.²³
- *Observatorii pe termen lung* își încep activitatea după stabilirea MOA și observă procesul electoral inclusiv pe o perioadă anumită după ziua alegerilor. Acești observatori, pe durata întregului proces electoral, își desfășoară activitatea într-o provincie, municipiu sau regiune la care au fost arondați conform planului aprobat de misiunea de evaluare a necesităților, astfel fiind garantată acoperirea întregului teritoriu al țării. Rolul OTL este de a urmări și evalua eficiența și imparțialitatea administrației electorale, aplicarea cadrului normativ electoral, natura campaniei electorale și climatul politic.
- *Observatorii pe termen scurt* urmăresc nemijlocit procesul electoral din ziua alegerilor – deschiderea secțiilor de votare, procesul de votare și numărarea voturilor. OTS pot fi repartizați la o secție anumită sau pot vizita diferite secții, în dependență de MOA.

În prezent există o mulțime de organizații naționale și internaționale ce își desfășoară activitatea în domeniul observării alegerilor. În cele ce urmează, vom descrie pe scurt organizațiile-cheie din acest domeniu. Probabil cele mai renumite organizații de observare a alegerilor sunt cele inter-guvernamentale: Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE), Uniunea Europeană (UE), Uniunea Africană (UA), Comunitatea Națiunilor (The Commonwealth) și Comunitatea Statelor Independente (CSI). Adunările parlamentare ale acestor organizații la fel se implică des în procesul de observare a alegerilor. În afară de aceste organizații inter-guvernamentale, există și multe organizații nonguvernamentale angajate în procesul de observare a alegerilor. Cele mai mari, după acoperirea geografică și resursele financiare, sunt cele americane – Centrul Carter, Institutul Național Democratic și Institutul Republican Internațional.²⁴ Desigur că există și un număr extrem de mare de ONG-uri naționale, care își desfășoară activitatea pe teritoriul propriului stat. Este practic imposibil să le enumerăm pe toate, dar vom menționa că în prezent aceste ONG-uri formează coaliții pentru a promova standardele comune și profesionalismul. Două

²³ Ibidem, p. 14.

²⁴ Statistics Netherlands and Maastricht University – International elections observation and assessment of elections. 2011, p. 35.

dintre aceste coaliții sunt Rețeaua Europeană a Organizațiilor de Monitorizare a Alegerilor – ENEMO și Rețeaua Globală de Observatori Interni – GNDEM.

Observarea alegerilor de către mai multe organizații a evidențiat diferențele în valorile politice și a condus la crearea regulilor și practicilor generale de observare, pentru ca în final să se croiască calea spre stabilirea unor standarde internaționale de observare a procesului electoral acceptate de toți.

Astfel, observarea alegerilor, stimulată de mișcările democratice mondiale, a devenit o activitate sistematică. Chiar dacă organizarea alegerilor nu se echivalează instantaneu cu democrația, alegerile echitabile și periodice, ce fac posibilă concurența loială, sunt fundamentale pentru statul de drept. Procesul de observare a alegerilor s-a poziționat ca instrument valoros în sprijinul și promovarea alegerilor democratice ca element esențial al guvernării democratice durabile.

În ultimul deceniu al secolului XX nimeni nu putea prezice cât de mult va evolua procesul de observare a alegerilor. În 1997 chiar se prezicea (greșit) pierderea relevanței procesului de observare (maxim 5–10 ani de viață ai acestui proces²⁵). Totuși, procesul de observare a alegerilor s-a răspândit pe întreg globul pământesc adaptându-se, rămânând relevant și detectând cu precizie fraudele, devenind parte esențială a normelor politice globale. Ușor modificând sloganul Legiunii Străine Franceze – „Mărșăluiește sau mori!”, putem afirma că procesul de observare a alegerilor a fost nevoit să se „reformeze sau să expire”.

Bibliografie

1. Levan Tarkhishvili, Natalia Chkheidze, Nino Kvantrishvili. 2009. Central Election Commission of Georgia: History of Elections.
2. Morlino Leonardo. *Democrație și democratizări. Iași: Institutul European*, 2015.
3. Martin Harrop, William L. Miller – *Elections and Voters. A comparative introduction*. 1987 The MacMillan Press LTD.
4. Statistics Netherlands and Maastricht University – *International elections observation and assessment of elections*. 2011.
5. European Commission. *Methodological Guide on Electoral Assistance*. Retrieved March 15, 2011.
6. International IDEA: *Code of conduct for the ethical and professional observation of elections – Stockholm 1997*.
7. *Manual de observare a alegerilor. Ediția a V-a Publicat de Oficiul OSCE/ODIHR 2006*.
8. Statistics Netherlands and Maastricht University – *International elections observation and assessment of elections*.

---

25 Carothers, Thomas, 1997, *The Observers Observed: The Rise of Election Monitoring*, *Journal of Democracy* 8 (3):17–31, p. 30.

9. Judith Kelley – Assessing the Complex Evolution of Norms: The Rise of International Election Monitoring, 2008 International Organization journal vol. 62, issue 2.
10. Elections Observation. A decade of monitoring elections: the people and the practice. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) 2008.
11. Manual de observare a alegerilor. Ediția a V-a Publicat de Oficiul OSCE/ODIHR 2006.
12. Statistics Netherlands and Maastricht University – International elections observation and assessment of elections. 2011.
13. Carothers, Thomas, 1997, The Observers Observed: The Rise of Election Monitoring, Journal of Democracy 8 (3):17–31.

CONTESTAȚIILE ELECTORALE

Anna CAZACU

Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral pe lângă Comisia Electorală Centrală

În prezentul articol se face analiza esenței, structurii și modului de examinare și soluționare a contestațiilor electorale.

This article is making an analysis of complaints structure and essence, complaints adjudication mechanisms.

Cuvinte-cheie: *contestație, drepturi electorale, comisia electorală centrală, finanțarea campaniilor electorale, totalizarea rezultatelor.*

Keywords: *complaint, election dispute resolution process, central electoral commission, tabulation of election results.*

Introducere

Contestațiile electorale constituie o parte integrantă a procesului electoral. Prin depunerea unei contestații, autorul acesteia își realizează dreptul la alegeri corecte și transparente. Scopul acestui studiu este de a evidenția cele mai importante aspecte în procesul de examinare și soluționare a unei contestații. Transparența procesului de soluționare a contestațiilor le asigură tuturor cetățenilor posibilitatea de a monitoriza modul de desfășurare a campaniilor electorale și a activităților aferente. Prezentul articol, în care se abordează rezumativ contestațiile electorale, va stimula autoritățile cu drept de inițiativă legislativă de a propune soluții juridico-practice în vederea eficientizării modului de soluționare a acestora.

Elementele structurale ale unui proces electoral, în special ale contestațiilor, sunt de mare importanță în asigurarea unei interpretări corecte a legislației electorale, fapt ce ar permite promovarea desfășurării unor alegeri libere, corecte și transparente.

Contestațiile electorale. Aspecte generale

Contestația reprezintă o cerere în formă scrisă de anulare sau revizuire a unei hotărâri sau de contestare a legalității acțiunilor/inacțiunilor concurenților electorali prin prisma prevederilor Codului electoral.

Contestația se întocmește în formă scrisă și trebuie să conțină descrierea faptelor invocate ca presupuse încălcări, probe, temeiul legal, cerințele contestatarului, semnătura și datele de identitate ale persoanei care o depune.¹ Contestațiile electorale reprezintă mijlocul legal care oferă posibilitate persoanelor care consideră că le-a fost lezat vreun drept de a-și apăra drepturile electorale prevăzute de către legislația națională.

Secțiunea I. Cerințe de formă și fond

Pentru depunerea unei contestații, legiuitorul a stabilit niște cerințe care necesită a fi îndeplinite. Cerințe de formă – contestația se depune în formă scrisă. Nerespectarea formei scrise a contestației decade partea de a cere restabilirea drepturilor lezate. Astfel, forma scrisă a contestației constituie o dovadă a depunerii acesteia către organul competent și oferă contestatarului dreptul de a cere soluționarea acesteia.

Cerințe de fond – contestația trebuie să conțină descrierea faptelor invocate ca presupuse încălcări, probe, temeiul legal, cerințele contestatarului, semnătura și datele de identitate ale persoanei care o depune. Întru respectarea acestei cerințe, în textul contestației urmează a fi descrise toate circumstanțele pe care contestatarul le consideră ca fiind încălcări. Circumstanțele de fapt reprezintă toate acele împrejurări în cadrul cărora au loc anumite acțiuni sau inacțiuni pe care contestatarul le consideră ca fiind ilegale, invocate întru susținerea veridicității argumentelor sale. De asemenea, pe lângă argumentele logice descrise în contestație, persoana urmează să prezinte probe în susținerea celor descrise.

Probe sunt elementele dobândite în modul prevăzut de lege, care servesc la constatarea circumstanțelor ce justifică pretențiile și obiecțiile părților, precum și altor circumstanțe importante pentru justa soluționare a pricinii. În calitate de probe se admit elementele de fapt constatate din explicațiile părților, din înscrisuri, probe materiale, înregistrări audio-video.²

Totodată, nu este suficient doar să fie descrise circumstanțele, este necesar de a fi descrise și temeiurile legale în baza cărora este depusă contestația. Temeiurile legale pot fi clasificate în două categorii:

- temei legal care îi conferă unei persoane dreptul de a depune contestații;
- temei legal care califică o circumstanță de fapt ca fiind legală sau ilegală.

Ținând cont de aceste tipuri de temeiuri legale, contestatarul urmează să-și argumenteze poziția sa și să demonstreze încălcarea drepturilor sale.

1 Codul electoral al Republicii Moldova nr. 1381 din 21.11.1997. Publicat: 08.12.1997 în Monitorul Oficial nr. 81, art. 667. Data intrării în vigoare: 08.12.1997, art. 65, alin. (5).

2 Codul de procedură civilă al Republicii Moldova* nr. 225 din 30.05.2003. Publicat: 21.06.2013 în Monitorul Oficial nr. 130–134, art. 117, alin. (1)(2).

O altă cerință importantă față de contestație este ca depunătorul să indice clar și expres cerințele. În practică există o multitudine de situații când cerințele din contestație sunt formulate vag, lăsând loc de interpretări, astfel încât organul competent de examinare a contestației nu poate să determine exact care sunt solicitările contestatarului. Respectând cerințele de formă și de fond menționate, contestația va fi recepționată și examinată de către organul competent.

Un alt moment important – contestația trebuie să fie semnată de persoana care o depune sau de reprezentantul legal al acesteia.

Potrivit prevederilor legale, la etapa examinării contestației, părțile sunt înștiințate despre posibilitatea prezentării unor explicații pe marginea acesteia și, respectiv, despre dreptul de a participa la examinarea acesteia. În acest sens, contestatarul urmează să indice datele sale de identificare.

Secțiunea II. Obiectul contestației

Conform art. 65, alin. (1) din Codul electoral, pot fi contestate:

- acțiunile/inacțiunile organelor electorale;
- hotărârile organelor electorale;
- acțiunile/inacțiunile concurenților electorali;
- erorile comise la înscrierea datelor despre alegători.

În cazul în care obiectul contestației depuse nu ține de contestarea unor acțiuni/inacțiuni ale concurenților electorali sau acțiuni/inacțiuni precum și hotărâri ale organelor electorale, aceasta nu se examinează și se restituie depunătorului ca fiind depusă contrar prevederilor art. 65, alin. (1) din Codul electoral.

Secțiunea III. Subiectul contestației

Contestația poate fi depusă de către:

- alegător;
- concurentul electoral.

Alegătorul depune contestații personal sau prin intermediul reprezentantului legal. Contestația concurentului electoral/participantului la referendum poate fi depusă de reprezentantul acestuia în organul electoral respectiv sau de o persoană împuternicită de concurentul electoral prin procură.³ Contestațiile depuse de persoane

---

³ Regulamentul privind procedura de examinare și soluționare a contestațiilor de către organele electorale în perioada electorală, aprobat prin Hotărârea Comisiei Electorale Centrale nr. 3353 din 20 iulie 2010, modificat și completat prin hotărârile CEC nr. 3568 din 5 octombrie 2010, nr. 34 din 8 aprilie 2011, nr. 146 din 30 august 2016, nr. 1176 din 13.10.2017.

neîmputernicite nu se examinează de către organele electorale și se restituie depunătorilor prin scrisoare de însoțire, în cel mai scurt timp posibil, cu indicarea motivului refuzului examinării acesteia.

Secțiunea IV. Termenul de depunere și de examinare a contestațiilor

Perioada electorală este o perioadă restrânsă în care au loc mai multe procese electorale ce necesită a fi efectuate în termenele expres indicate, în vederea organizării și desfășurării scrutinelor. În acest sens au fost stabilite termene de prescripție restrânse în vederea executării fiecărei acțiuni cu privire la campania electorală. Astfel, contestațiile se depun în termen de 3 zile calendaristice de la data săvârșirii acțiunii/identificării inacțiunii sau adoptării hotărârii. Acest termen este unul de decădere, deoarece depunerea contestației peste termenul stabilit va fi respinsă ca fiind tardivă. Încălcarea termenului de depunere a contestației are ca efect neexaminarea în fond a acesteia. Termenul de depunere se calculează începând cu ziua următoare zilei în care a fost săvârșită acțiunea, a fost identificată inacțiunea sau a fost adoptată hotărârea.

Totodată, au fost instituite și termene restrânse de examinare a contestațiilor depuse. Respectiv, în termen de 3 zile calendaristice de la depunere, dar nu mai târziu de ziua alegerilor se examinează contestațiile privind acțiunile și hotărârile organelor electorale. Astfel, prin organe electorale ale căror acțiuni/inacțiuni și hotărâri se examinează în termen de 3 zile se subînțeleg birourile electorale ale secțiilor de votare și consiliile electorale de circumscripție. Însă contestațiile privind acțiunile și hotărârile Comisiei Electorale Centrale se examinează în termen de 5 zile calendaristice de la depunere. Tot în termen de 5 zile calendaristice de la depunere, dar nu mai târziu de ziua alegerilor se examinează contestațiile privind acțiunile/inacțiunile concurenților electorali. În termen de 24 de ore de la depunere, dar nu mai târziu de ziua alegerilor se examinează contestațiile împotriva neincluserii alegătorilor în lista electorală sau excluderii din ea, precum și împotriva altor erori comise la înscrierea datelor despre alegători. Cu toate că au fost stabilite termene foarte restrânse privind examinarea contestațiilor, contestațiile privind finanțarea campaniilor electorale ale partidelor politice nu se supun termenelor de prescripție prevăzute de Codul electoral.

Cadrul legal național

Modul de depunere și examinare a contestațiilor electorale este reglementat de Codul electoral – art. 65–67, Regulamentul privind procedura de examinare și soluționare a contestațiilor de către organele electorale în perioada electorală (în continuare Regulament), aprobat prin hotărârea CEC nr. 3353 din 20 iulie 2010, Codul de procedură civilă/Legea contenciosului administrativ nr. 793 din 10.02.2000. Codul

electoral și Regulamentul stabilesc norme de drept material speciale de examinare a contestațiilor electorale, pe când Codul de procedură civilă și Legea contenciosului administrativ instituie norme de drept procedural. Aceste acte juridice sunt aplicabile în coroborare cu specificul și circumstanțele invocate în contestație.

Competența de soluționare a contestațiilor

Legislația în vigoare stabilește competența mai multor subiecți în soluționarea contestațiilor electorale. La depunerea contestației se va ține cont de competența și atribuțiile organelor electorale în materie de examinare a contestațiilor, de tipul scrutinului, de pretensele încălcări și locul unde acestea au fost săvârșite, precum și de cerințele care se invocă. Depunerea cererii de chemare în judecată trebuie precedată de contestarea prealabilă în organul electoral ierarhic superior organului al cărui act se contestă.

În funcție de obiectul contestației, sunt stabilite competențele în soluționarea contestațiilor electorale ale următorilor subiecți:

Organele electorale – contestațiile privind organizarea și desfășurarea alegerilor se examinează de către organele electorale, respectându-se ierarhia acestora.⁴ Alegătorii și concurenții electorali pot contesta la organul electoral ierarhic superior acțiunile/inacțiunile și hotărârile organelor electorale. Contestațiile privind acțiunile și hotărârile Comisiei Electorale Centrale în perioada electorală se depun, fără respectarea procedurii prealabile, la Curtea de Apel Chișinău din data săvârșirii acțiunii sau adoptării hotărârii. Astfel, organele electorale examinează doar contestațiile al căror obiect constituie acțiunile/inacțiunile și hotărârile organelor electorale ierarhic inferioare, precum și erorile depistate în listele electorale.

Instanțele de judecată – contestațiile privind acțiunile/inacțiunile concurenților electorali; contestațiile ce vizează mijloacele de informare în masă scrise; contestațiile privind refuzul de a difuza sau de a publica publicitate electorală (contra plată); contestațiile asupra deciziilor organelor electorale.⁵ În acest sens, acțiunile/inacțiunile concurenților electorali sunt contestate direct în instanța de judecată, aceasta fiind competența exclusivă a instanței. Totodată, este competența exclusivă la examinarea contestațiilor depuse în ziua alegerilor referitoare la exercitarea dreptului de vot sau la administrarea alegerilor, care se înaintează direct instanței de judecată. Celelalte tipuri de contestații sunt examinate, de asemenea, de către instanța de judecată, însă doar după parcurgerea etapelor de soluționare prealabilă.

4 Codul electoral al Republicii Moldova nr. 1381 din 21.11.1997. Publicat: 08.12.1997 în Monitorul Oficial nr. 81, art. nr. 667. Data intrării în vigoare: 08.12.1997, art. 65, alin. (2).

5 Codul electoral al Republicii Moldova nr. 1381 din 21.11.1997. Publicat: 08.12.1997 în Monitorul Oficial nr. 81, art. nr. 667. Data intrării în vigoare: 08.12.1997, art. 64/1, alin. (7); art. 65, alin. (1), (3) și (4); art. 66, alin. (2).

Consiliul Coordonator al Audiovizualului (în continuare CCA) examinează contestațiile privind reflectarea campaniei electorale de către radiodifuzorii aflați sub jurisdicția Republicii Moldova.⁶ CCA monitorizează modul de reflectare a campaniilor electorale, întocmind un raport la fiecare două săptămâni. În consecință, CCA aplică sancțiuni radiodifuzorilor care au încălcat legislația electorală.

Alte organe – contestațiile electorale sunt examinate de alte organe când acțiunile sau inacțiunile concurenților electorali, organelor electorale au un caracter contravențional sau chiar penal. În situațiile când se constată că examinarea acțiunilor descrise în contestație ține de competența altor instituții, acestea sunt expediate conform competenței organelor Procuraturii, Ministerului Afacerilor Interne sau organelor administrației publice locale etc.

Procedura de examinare și soluționare a contestațiilor

Examinarea contestațiilor electorale poate fi divizată în mai multe etape. Toate aceste etape sunt aplicabile modului de examinare a contestațiilor de către organele electorale, iar procedura de examinare a acestora în instanța de judecată este prevăzută de Codul de procedură civilă.

- *Etapa I.* Recepționarea contestației și repartizarea acesteia pentru examinare. Aceasta reprezintă o etapă pur formală de recepționare a contestației, înregistrarea acesteia și repartizarea de către președintele organului electoral unui membru pentru examinare sau, după caz, subdiviziunii responsabile de examinarea contestațiilor.
- *Etapa a II-a.* Examinarea prealabilă a contestației. La această etapă are loc verificarea preliminară – dacă contestația corespunde rigorilor prevăzute de art. 65 al Codului electoral sau dacă a fost adresată conform competenței. În cazul în care examinarea nu ține de competența organului electoral respectiv, contestația, precum și materialele anexate la ea urmează a fi transmise urgent spre examinare, conform competenței, în cel mult 2 zile calendaristice de la data recepționării.⁷
- *Etapa a III-a.* Examinarea în fond a contestației. În cadrul acestei etape are loc examinarea propriu-zisă a contestației. Astfel, părțile sunt înștiințate despre examinarea contestației și sunt invitate să dea explicații pe marginea ei. În cadrul ședinței de examinare sunt cercetate probele care au fost prezentate, precum și explicațiile părții adverse. La examinarea contestației, organul electoral, în

6 Codul electoral al Republicii Moldova nr. 1381 din 21.11.1997. Publicat: 08.12.1997 în Monitorul Oficial nr. 81, art. nr. 667. Data intrării în vigoare: 08.12.1997, art. 65, alin. (3).

7 Codul electoral al Republicii Moldova nr. 1381 din 21.11.1997. Publicat: 08.12.1997 în Monitorul Oficial nr. 81, art. nr. 667. Data intrării în vigoare: 08.12.1997, art. 66, alin. (5).

vederea stabilirii răspunderii juridice, urmează să țină cont de legătura cauzală dintre pretinsele încălcări și acțiunile săvârșite de către concurenții electorali.

- *Etapa a IV-a.* Adoptarea hotărârii cu privire la contestație. Adoptarea hotărârii pe marginea contestației are loc prin votul majorității membrilor organului electoral. Astfel, se dă citire proiectului de hotărâre cu toate modificările propuse, după care este supus votului.

Organul electoral, după examinarea contestației, este în drept să adopte una dintre următoarele hotărâri:

- a. să admită integral sau parțial contestația și să constate încălcările prevederilor legislației electorale;
- b. să respingă integral contestația ca fiind neîntemeiată, din lipsă de probe sau cu încălcarea termenelor de depunere a acesteia.

În cazul contestării hotărârilor emise de organele electorale inferioare, organul electoral ierarhic superior este în drept:

- a. să respingă contestația și să mențină în vigoare hotărârea organului electoral ierarhic inferior;
- b. să admită contestația și să abroge integral sau parțial hotărârea organului electoral ierarhic inferior, emițând o nouă hotărâre.

- *Etapa a V-a.* Exercițarea controlului asupra executării hotărârii adoptate pe marginea contestației. Organul electoral urmează să verifice dacă hotărârea adoptată este executată.

În urma examinării contestației, dacă se constată că normele electorale au fost încălcate, organele electorale pot să aplice următoarele sancțiuni:

- Avertismentul poate fi aplicat prin hotărârea Consiliului electoral de circumscripție/Comisia Electorală Centrală.⁸
- Anularea înregistrării grupului de inițiativă.
- Intentarea procesului contravențional conform legislației.
- Lipsirea de alocații de la bugetul de stat, ca sancțiune de bază sau complementară, poate fi aplicată sub formă de avertisment în cursul unei perioade electorale pentru încălcări privind finanțarea campaniei electorale. Comisia Electorală Centrală aplică partidelor politice înregistrate în calitate de concurenți electorali sancțiunea complementară privind lipsirea de alocații de la bugetul de stat pentru o perioadă de la 6 luni până la un an.
- Solicitarea anulării înregistrării concurentului electoral. Anularea înregistrării concurentului electoral poate fi aplicată doar prin hotărâre jude-

8 Codul electoral al Republicii Moldova nr. 1381 din 21.11.1997. Publicat: 08.12.1997 în Monitorul Oficial nr. 81, art. nr. 667. Data intrării în vigoare: 08.12.1997, art. 69, alin. (3).

cătrească definitivă, la solicitarea Consiliului electoral de circumscripție/ Comisiei Electorale Centrale, prin care se constată⁹:

- ✓ folosirea intenționată de către concurentul electoral a fondurilor financiare și a materialelor nedeclarate sau depășirea cheltuielilor peste plafonul mijloacelor din fondul electoral, în toate cazurile în proporții considerabile (mai mult de 5 la sută din suma-limită);
- ✓ utilizarea intenționată de către concurentul electoral a mijloacelor financiare din străinătate;
- ✓ nesuspendarea din funcție de către candidatul care are această obligație. În acest caz se anulează înregistrarea candidatului independent sau se exclude din lista concurentului electoral candidatul respectiv.

Modul de examinare și soluționare a contestațiilor electorale de către instanța de judecată are loc în condițiile Codului de procedură civilă și a Legii contenciosului administrativ. Hotărârea instanței de judecată este definitivă și executorie din momentul pronunțării. Respectiv, după pronunțarea hotărârii, aceasta urmează a fi executată imediat de către partea care a pierdut procesul. Termenul de atac a hotărârilor/deciziilor instanțelor de judecată este de o zi, iar examinarea cererilor de apel și a cererilor de recurs are loc în termen de 3 zile de la primirea dosarului în cauză. În lumina acestor prevederi, precizăm că prin noile modificări ale Codului electoral au fost stabilite termene foarte restrânse de contestare a actelor judecătorești și de examinarea a cererilor depuse.

Concluzii

Analizând modul de examinare și soluționare a contestațiilor electorale, constatăm că acestea constituie un procedeu de revendicare a drepturilor electorale încălcate. Fiind un proces complex, acestea necesită o reglementare clară și exactă a modului de depunere, examinare și soluționare a contestațiilor. Astfel, la etapa de analiză a cadrului legal am constatat că lipsesc norme care să stipuleze exact cum are loc și prin ce mijloace sunt probate argumentele atât ale contestatarului, cât și ale părții adverse. Făcând o paralelă cu mijloacele de probațiune oferite de prevederile Codului de procedură civilă, constatăm că în procesul de examinare a contestațiilor electorale sunt utilizate mijloace de probă care de multe ori nu corespund normelor legale. Mai mult ca atât, în cazul în care contestatarul nu dispune de probele necesare, deoarece acestea se află în posesia părții adverse, acesta nu are niciun mijloc legal să facă interpelarea probelor decât doar în instanța de judecată.

Totodată, menționez faptul că sancțiunile stabilite pentru încălcarea legislației electorale sunt foarte ineficiente, cu excepția celor aplicate pentru încălcarea normelor cu privire la finanțarea campaniilor electorale și a partidelor politice. În

9 Codul electoral al Republicii Moldova nr. 1381 din 21.11.1997. Publicat: 08.12.1997 în Monitorul Oficial nr. 81, art. nr. 667. Data intrării în vigoare: 08.12.1997, art. 69, alin. (4).

scopul eficientizării și corectitudinii procesului electoral, ar fi necesară revizuirea sancțiunilor aplicabile și pentru celelalte tipuri de încălcări, or, aplicarea avertismentelor nu are niciun efect juridic în vederea disciplinării partidelor politice și a concurenților electorali.

Bibliografie

1. Codul electoral al Republicii Moldova nr. 1381 din 21.11.1997. Publicat: 08.12.1997 în Monitorul Oficial nr. 81, art. 667. Data intrării în vigoare: 08.12.1997.
2. Codul de procedură civilă al Republicii Moldova* nr. 225 din 30.05.2003. Publicat: 21.06.2013 în Monitorul Oficial nr. 130–134, art. 415.
3. Legea contenciosului administrativ* nr. 793 din 10.02.2000. Publicat: 03.10.2006 în Monitorul Oficial, ed. specială.
4. Regulamentul privind procedura de examinare și soluționare a contestațiilor de către organele electorale în perioada electorală, aprobat prin hotărârea Comisiei Electorale Centrale nr. 3353 din 20 iulie 2010, modificat și completat prin hotărârile CEC nr. 3568 din 5 octombrie 2010, nr. 34 din 8 aprilie 2011, nr. 146 din 30 august 2016, nr. 1176 din 13.10.2017.

VOTUL PESTE HOTARE: PRACTICI EUROPENE VERSUS REALIȚI AUTOHTONE

Viorica ZAHARIA

Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova

În prezentul articol se face analiza practicilor europene de votare peste hotare. Sunt examinate strategiile de organizare a participării la alegeri a cetățenilor Republicii Moldova aflați peste hotare.

This article aims to give an overview of European practices of out-of-country voting and examines strategies of ensuring participation in electoral process of the citizens of the Republic of Moldova.

Cuvinte-cheie: diasporă, votarea peste hotare, comisia electorală centrală.

Keywords: out-of-country voting, diaspora, central electoral commission.

Introducere

Schimbările survenite în lumea contemporană, în special prin așa-zisele fenomene ale „globalizării”, îi motivează și îi determină pe o parte a cetățenilor diferitor state să se afle peste hotarele țării de origine. Din acest considerent, adesea se recurge la votarea la distanță (prin procură, corespondență sau vot electronic), fără prezența efectivă a alegătorului la urna de vot în ziua scrutinului.

Participarea la vot a cetățenilor noștri din străinătate este un subiect ce revine periodic în actualitate în preajma alegerilor. Dacă la scrutinele anterioare era prezentă în buletinele de știri din seara alegerilor, atunci, la scrutinul prezidențial din toamna anului 2016, problema a ajuns să se identifice cu imaginile alegătorilor ce își așteptau rândul ore în șir la consulatele din Italia, Marea Britanie sau Franța.

Numărul voturilor din străinătate a avut o pondere mare în ceea ce privește rezultatul celor două tururi ale alegerilor prezidențiale din 2016, fapt ce a readus în prim-plan potențialul electoral al acestei categorii de votanți.

Deși votul din străinătate este redus deseori la numărul de buletine de vot în favoarea unui candidat sau altuia, subiectul este mai important decât unele considerații partizanale. Constituția Republicii Moldova garantează dreptul de vot al tuturor cetățenilor țării, indiferent de locul în care se află în ziua alegerilor, însă, practic, din cauza limitărilor instituționale și logistice, o parte importantă a cetățenilor noștri

este privată de dreptul la vot. Cei mai afectați de obstacolele logistice ale unui scrutin electoral sunt cetățenii care se află în ziua alegerilor la o distanță mare de o secție de votare: votantul din străinătate.

Numărul cetățenilor moldoveni aflați temporar sau permanent în străinătate a crescut simțitor în ultimii douăzeci de ani, ajungând la 800 de mii (cifră neoficială) de imigranți care locuiesc în principal în țările Uniunii Europene și în Federația Rusă. Conform ultimelor statistici oficiale privind migrația, numărul migranților basarabeni aflați în străinătate se situează între 400 și 600 de mii (cifră estimativă). Deși un procent important din numărul de cetățeni ai Republicii Moldova locuiesc sau au domiciliul peste hotare, voturile lor au reprezentat un procent infim din numărul total de voturi exprimate la al doilea tur al alegerilor prezidențiale din 2016.

Factorii care influențează prezența redusă la vot a cetățenilor moldoveni din străinătate sunt de natură administrativă, instituțională, politică și financiară. În primul rând, este vorba de distanța mare de parcurs până la o secție de votare, apoi de lipsa informării și a interesului pentru alegeri, dar și de organizarea deficitară a procesului. Dacă nu se poate face nimic în privința apatiei alegătorilor din străinătate, atunci rezolvarea problemelor administrative și logistice ține de voința politică a autorităților statului.

Având în vedere deficitul democratic în creștere în democrațiile actuale datorat în primul rând absenteismului în alegeri, prezentul articol și-a propus drept scop examinarea posibilităților de facilitare a votului din străinătate urmărind practicile unor state europene, în încercarea de a formula anumite recomandări adaptate contextului autohton.

Într-o primă fază vom prezenta evoluția votului din străinătate și modul în care a influențat migrația masivă ajustările Codului electoral. Ulterior vom trata problema înregistrării alegătorilor care se află în străinătate în ziua alegerilor, trecând în revistă situația actuală și propunând îmbunătățiri. Vom încerca să facem o sinteză asupra câtorva sisteme de vot implementate de alte state pentru votul în străinătate: votul prin corespondență, votul electronic la distanță și votul prin prezentare la misiunile diplomatice, prezentând avantajele și dezavantajele ce ar putea să le aibă în condițiile noastre.

Votul din străinătate

Este un subiect de pe agenda politică a multor țări, mai ales a celor care se confruntă cu o imigrație economică masivă, autoritățile depunând eforturi pentru integrarea politică a diasporei. Actualmente, votul în străinătate este permis de peste 115 țări

și teritorii din lume, iar în 110 există prevederi pentru organizarea sa.¹ Cetățenii moldoveni pot vota în străinătate începând cu anul 1994.

Dreptul de vot este recunoscut ca unul inalienabil în primul rând de către Declarația Universală a Drepturilor Omului din 1948 și Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale. Dacă aceste convenții nu tratează votul din străinătate, o serie de convenții internaționale subliniază importanța participării politice a migranților și recomandă statelor semnatare să faciliteze exercitarea acestor drepturi.²

Conform manualului Institutului Internațional pentru Democrație și Asistență Electorală (IDEA), *Voting from Abroad*, votarea în străinătate include „prevederi și procedee care permit unor sau tuturor alegătorilor care se află temporar sau permanent în afara țării lor de origine să-și exercite dreptul de vot din afara teritoriului țării respective”.³ În același timp, de dreptul de a alege și de a fi ales al cetățenilor Republicii Moldova, consfințit prin Constituție, beneficiază inclusiv cetățenii noștri aflați în străinătate. Însă procedura de implementare a votului din străinătate este costisitoare, cu multe impedimente de ordin tehnic și administrativ, dar majoritatea statelor reușesc totuși să aibă rezultate bune în privința implementării acestuia.

Migranții, în contextul realităților specifice Republicii Moldova, reprezintă un segment semnificativ de populație, iar reprezentarea politică a acestora poate întări stabilitatea regimului și legitimitatea reprezentanților puterii. În același timp, votul din străinătate este și un mod de exprimare a atașamentului migranților față de țara de origine, un aspect important pentru țările care suferă în urma imigrației forței de muncă și a elitelor. Participarea politică a migranților poate crește calitatea procesului electoral prin faptul că aduce în discuție teme și interese diverse ce promovează concurența între partide.

Cadrul legal electoral actual

Urmare a creșterii continue a numărului cetățenilor noștri care trăiesc în afara granițelor, Parlamentul Republicii Moldova ajustează în permanență prevederile Codului electoral care stipulează că cetățenii aflați în afara granițelor se bucură de aceleași drepturi politice ca și cetățenii din țară. Cetățenii moldoveni aflați temporar sau permanent în străinătate pot vota la alegerile parlamentare, prezidențiale și în cadrul referendumurilor republicane.

1 Voting from Abroad. International IDEA.2007, p. 15.

2 Convenția Internațională pentru Protecția Drepturilor tuturor Muncitorilor Migranți din 1990. <http://www2.ohchr.org/english/law/cmw.htm>

3 Voting from Abroad. International IDEA.2007, p. 8.

În practică, între anii 1998 și 2009, votul în străinătate a fost organizat doar în secții de votare deschise pe lângă misiunile diplomatice și oficiile consulare ale statului⁴, iar din 2010, prin deschiderea secțiilor de votare și în afara misiunilor diplomatice, cetățenilor noștri aflați în afara granițelor li s-au oferit posibilități mai largi de implicare activă în treburile cetățenești.

Pentru alegerile prezidențiale din toamna anului 2016, în baza Hotărârii de guvern nr. 1080 din 26 septembrie 2016, CEC a deschis 100 de secții de votare peste hotarele țării. Datorită unei mobilizări fără precedent, în cadrul celor două tururi de scrutin prezidențial, numărul de votanți din străinătate a atins un record. Astfel, în primul tur, organizat pe 30 octombrie 2016, au votat 67 205 alegători, iar în al doilea tur, pe 13 noiembrie 2017 – 138 720 de alegători.⁵

Practici internaționale ale votului peste hotare

Din practica internațională, reținem că pentru organizarea votului în străinătate, mai frecvent, se utilizează **patru modalități**:

- votul direct, în secțiile de votare din cadrul misiunilor diplomatice sau celorlalte secții din străinătate;
- votul prin procură;
- votul prin corespondență (la distanță);
- votul electronic (la distanță).

Alternativele tradiției mersului la urne, în cazul votării peste hotare, sunt din ce în ce mai mult privite prin prisma efectelor benefice pe care le implică, acestea mergând de la scăderea cheltuielilor ocazionate de organizarea și desfășurarea alegerilor până la scăderea absenteismului prin atragerea persoanelor care vor să voteze, dar nu au posibilitatea de a se deplasa la secțiile de votare în ziua alegerilor.

Deși este o procedură democratică aplicată de mai mulți ani în țări precum Franța, Marea Britanie sau Suedia, **votul prin procură** nu a fost încă privit ca o soluție pentru problema votului diasporei moldovenești. Votarea prin procură presupune ca alegătorii care nu se pot deplasa la secțiile de votare în ziua alegerilor să poată mandata prin procură o persoană ce ar putea vota în locul lor. Avantajul votului prin procură este ușurința cu care poate fi implementat și necesită costuri minime pentru autorități. Votul prin procură poate însă fi problematic din perspectiva teoriei democratice pentru că nu există nicio garanție că votul pus în urnă de cel mandatat reflectă voința alegătorului reprezentat. Cel mandatat ar putea profita de această ocazie pentru a obține un vot în plus, în acest fel încălcând principiul egalității sufragiului. În plus, acest procedeu ar crește suspiciunile de cumpărare de voturi și fraudă, actuale în dezbaterile pe teme electorale în Republica Moldova.

4 Comisia Electorală Centrală la 20 de ani de activitate. Chișinău, 2017, p. 66.

5 Ibidem, p. 67.

Unele țări au un sistem mixt de vot în străinătate, care combină unul sau mai multe procedee. Aceasta nu înseamnă neapărat că alegătorul poate opta pentru procedura pe care o consideră mai convenabilă, ci că diverse metode sunt disponibile pentru alegătorii din străinătate în funcție de locul de rezidență și de canalele de votare existente în respectivele regiuni. **Votul prin corespondență** este folosit în combinație cu votul în persoană pentru a reduce inconveniențele care ar putea apărea în urma utilizării unei singure metode în materie de logistică, eficiență, transparență.

Prin definiție, votul prin corespondență este una dintre metodele de vot de la distanță, deoarece se desfășoară în afara secției de votare, alegătorul exprimându-și opțiunea politică într-un mediu nesupravegheat de autoritatea statului prin intermediul funcționarilor electorali și înainte de ziua alegerilor. Sistemele electorale care utilizează această modalitate de votare au conceput și anumite măsuri de protecție a caracterului secret al votului, în conformitate cu Codul bunelor practici în materie electorală adoptat de către Comisia de la Veneția, care stipulează că votul prin corespondență poate fi utilizat ca metodă de votare numai în cazul în care serviciile poștale sunt sigure și de încredere (punctul I.3.2). În același timp, vorbim de două sisteme de vot la distanță prin corespondență. Pe de o parte, avem state care restricționează votul prin corespondență doar pentru cetățenii aflați peste hotarele țării în ziua alegerilor, iar pe de altă parte, vorbim despre state care nu au impus asemenea restricții în cazul votului prin corespondență. Printre statele care acordă dreptul de a vota prin corespondență doar cetățenilor aflați în afara granițelor se numără Belgia, Estonia, Bosnia și Herțegovina, Grecia, Olanda, iar în Franța și Italia votul prin corespondență este permis numai la anumite tipuri de alegeri sau referendumuri.

Prin **votul electronic** se înțeleg metodele care utilizează un calculator pentru a înregistra, număra sau transmite voturile. În funcție de poziționarea alegătorului față de platforma de votare, **votul electronic** se divizează în: votul în secțiile de votare dotate cu calculatoare sau aparate electronice speciale; votul în locuri special amenajate și supravegheate, cu calculatoare conectate la internet; votul electronic la distanță, prin utilizarea calculatorului personal.⁶ Se consideră că votul electronic **la distanță** este cel mai indicat atunci când scopul introducerii unei metode alternative de vot este acela de a crește accesibilitatea și participarea.

La 30 septembrie 2004, Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei a adoptat Recomandarea Rec (2004) 11 care reglementează standardele legale, operaționale și tehnice ale sistemului electronic de votare. Tehnologiile informaționale sunt folosite pe o scară tot mai largă în viața de zi cu zi, iar statele membre trebuie să le aplice tot mai mult în practica lor democratică în sensul creării de cadre legislative necesare pentru introducerea tehnologiei votului electronic în procesele electorale. Țările europene care deja utilizează sistemul de vot electronic, atât pentru alegeri, cât și pen-

6 Internet Policy Institute. 2001, p. 6.

tru referendumuri, sunt: Marea Britanie, Spania, Olanda, Austria, Estonia, Franța, parțial Elveția.

Observăm, deci, că numărul țărilor care implementează votul prin internet este în creștere. În ultimii ani, OSCE a organizat un șir de conferințe pentru dezbaterile standardelor obligatorii minime pentru votul prin internet și măsurile de securizare a acestuia. Suspiciunile legate de asigurarea securității votului electronic fac guvernele multor țări cu economii puternice să fie reticente față de votul electronic.

Totuși, avantajele votului electronic la distanță sunt următoarele: reducerea costurilor de deplasare sau de expediere a votului; alegătorul nu trebuie să se prezinte la secția de vot; existența unei platforme de tip electronic.

Două dintre țările europene care implementează cu succes votul electronic sunt Estonia și Elveția. În Estonia, inițiativa votului prin internet s-a concretizat odată cu dezvoltarea, în 2002, a unui cadru legal care să asigure infrastructura necesară votului. Adoptarea legislației prin care s-au legalizat semnăturile digitale a constituit punctul de plecare pentru utilizarea internetului într-o varietate de operațiuni. Noua lege electorală a desemnat votul prin internet ca o metodă alternativă, cu data de implementare fixată în anul electoral 2005. Votul prin internet a fost introdus cu succes în Estonia datorită implementării cadrului legal al activităților prin internet, existenței cărților de identitate complexe care reduc riscul fraudei, accesului larg la internet, culturii politice favorabile utilizării mediului on-line în tranzacții publice.

Elveția este țara cu cea mai mare experiență în votul prin internet. Aspectele ce au impus necesitatea introducerii acestei proceduri se referă la prezența medie la vot (aproximativ 50% din electorat), la numărul mare de alegeri organizate anual (4–6), la accesul a peste jumătate din gospodăriile la internet și la numărul mare de cetățeni elvețieni aflați în afara granițelor elvețiene.⁷ Succesul modelului constă în faptul că implementarea a fost una graduală, de la nivel local la legalizarea în plan național și de la alegeri cu mize mai mici la alegeri generale. Trecerea prin mai multe etape a făcut posibilă perfecționarea mecanismelor și familiarizarea cetățenilor cu această metodă alternativă de vot. De asemenea, comunicarea între instituțiile care au colaborat (cancelarie, guvern, partide politice, grupuri de experți) constituie un aspect esențial al reușitei.

Votul prin corespondență și votul electronic la distanță sunt modalitățile din ce în ce mai sprijinite de diferiți actori politici autohtoni în cazul cetățenilor noștri aflați permanent sau temporar în străinătate, deoarece votul în persoană, prin deplasare la urna de vot, necesită îmbunătățiri.

Bineînțeles că folosirea mai multor procedee de implementare a votului din străinătate înseamnă o mai bună modalitate de determinare a alegătorilor din afara granițelor.

7 A Comparative Assessment of Electronic Voting, Canada – Europe Transatlantic Dialogue, 2010.

În același timp, nu există o procedură de vot perfectă, aplicabilă în mod ideal, pentru cetățenii aflați în străinătate. Modalitățile convenabile alegerilor ar putea afecta eficiența și transparența alegerilor, iar procedeele care presupun costuri nu foarte mari pentru autorități ar putea să nu motiveze o prezență activă la vot în străinătate.

Avantaje și dezavantaje posibile ale procedurilor de implementare a votului din străinătate

Tip de vot	Avantaje	Dezavantaje
Direct, la secția de votare	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Transparență mare a procedurilor electorale 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Costuri financiare și organizaționale ridicate. ➤ Distanțe de parcurs până la secția de votare
Prin procură	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Costuri adiționale reduse 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Principiul egalității electorale nu este garantat suficient
Prin corespondență	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Costuri financiare și organizaționale mai reduse. ➤ Poate fi folosit de către cea mai mare parte dintre electori 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Transparența procedurii de vot este îndoielnică. ➤ Este dependent de servicii poștale eficiente
Electronic	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Accesibilitate. ➤ Disponibil în lumea întreagă. ➤ Rezultate imediate. ➤ Cost scăzut al procedurii de vot 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Acces neuniform la internet. ➤ Probleme de securitate. ➤ Costuri financiare mari de implementare. ➤ Lipsa garanțiilor privind secretul și anonimitatea votului

Votul cetățenilor moldoveni aflați în străinătate implică, din postura alegătorului, alocarea de resurse financiare și de timp, fapt ce afectează într-un mod negativ implicarea electorală. Instituțiile statului, garante ale drepturilor și libertăților civile, sunt singurele în măsură să diminueze aceste costuri și să reglementeze procesul electoral astfel încât dreptul la vot să fie asigurat în mod egal tuturor cetățenilor.

Un prim pas în reușita procesului de vot peste hotare este actualizarea permanentă a Registrului de stat al alegătorilor în care ar trebui să se regăsească toți cetățenii cu drept de vot aflați peste hotarele țării.

Față de votul prin prezența nemijlocită la urne, votul de la distanță permite un grad mai mic de transparență și mai puține garanții de anonimat, însă este mai accesibil pentru cei care nu au posibilitatea să ajungă la secțiile de vot. Votul prin corespondență ar permite o acoperire și o prezență mai bună, însă este dependent de un serviciu poștal eficient și pune mari probleme logistice pentru organizarea unui al doilea tur în două săptămâni.

Votul electronic la distanță implică, de asemenea, un grad mare de accesibilitate și costuri mai mici decât votul prin poștă, însă, chiar și după implementarea sa în mai multe țări, există în continuare dubii în legătură cu posibilitățile de securizare, punându-se în discuție fraudele electorale. Votul prin corespondență și votul electronic la distanță nu permit același grad de observare și securizare a procesului electoral ca și votul în persoană. Frauda este însă posibilă în orice sistem electoral. Aceasta ar putea fi determinată de acțiunile partidelor politice și poate fi combătută printr-un cadru legislativ performant. Pentru îmbunătățirea și creșterea votului din străinătate este nevoie de voință politică întru accentuarea intereselor cetățenilor, mult mai importante în procesul electoral decât considerentele partizanale sau financiare.

Bibliografie

1. Burean, T., Feșnic, F., Greab, C. și Georgescu, I. (2009) Implementarea unor metode de vot alternative în România între necesitate, utilitate și fezabilitate; în *Reprezentarea diasporei și votul românilor din străinătate*, Fundația Soros România.
2. Cadrat, Jacques, *Les modes de scrutiny des dixhuit pays libres de l'Europe occidentale*. Ed. Universității, Paris, 1983.
3. Canada–Europe Transatlantic Dialogue – „A Comparative Assessment of Electronic Voting”, 2010. Online la: <https://labs.carleton.ca/canadaeurope/wp-content/uploads/sites/9/AComparativeAssessmentofInternetVotingFINALFeb19-a.pdf>, accesat 15 decembrie 2017.
4. Comisia Electorală Centrală la 20 de ani de activitate, Chișinău, 2017.
5. Cotteret, Jean-Marie, Emeri Claude, *Les systemes electoraux*. Paris, 1994.
6. Fundația internațională pentru Sisteme Electorale, Ronan Mc Dermott, *Revizuirea procesului de înregistrare a alegătorilor în Moldova*, Chișinău 2010.
7. Internet Policy Institute, 2001.
8. Vasilescu, Florin Bucur, *Sisteme electorale mixte. Sisteme electorale contemporane*. Ed. Ramo, București, 1996.
9. www.cec.md, accesat 18 octombrie – 03 noiembrie 2017.

METODE INOVATIVE ÎN INSTRUIREA ELECTORALĂ: EXPERIENȚA CICDE

Andrei MELEGA

Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral pe lângă Comisia Electorală Centrală

Instruirile electorale contribuie la efectuarea alegerilor libere și corecte care se desfășoară în cadrul unui stat. Dezvoltarea noilor tehnologii oferă posibilitatea de a diversifica și a îmbunătăți modalitățile de instruire pentru funcționarii electorali și alți participanți ai procesului electoral.

Trainig of election officials contributes to the integrity of electoral process and playes an important role in efficient administration of elections. Development of the new technologies offers possibilit to diversify and improve the modalities of training offered to election officials and othe electoral stackeholders.

Cuvinte-cheie: formare electorală, instruire la distanță, instruire mixtă.

Keywords: electoral training, e-learninig, blended training.

Introducere

Tehnologiile informaționale se dezvoltă vertiginos în ultimele decenii. Practic au pătruns în toate sferele vieții sociale și economice. Educația nu putea fi o excepție, mai ales în condițiile în care internetul tinde să devină monopolist în ceea ce privește acumularea și diseminarea informației de orice fel.

Instruirea funcționarilor electorali și altor subiecți implicați în organizare este un proces important, care contribuie direct la integritatea procesului electoral. Respectarea principiului integrității electorale presupune cunoașterea normelor etice și prevederilor legislației electorale, regulamentelor și instrucțiunilor organelor electorale.¹ În Codul bunelor practici în materie electorală ale Comisiei de la Veneția se stipulează că una dintre condițiile implementării principiilor fundamentale care stau la baza patrimoniului electoral european este instruirea electorală.² În era internetului și a noilor tehnologii tot mai multe autorități electorale aplică practici de instruire la distanță (E-learning) sau combină E-learning-ul cu instruirile clasice „față în față” (blended training).

1 Subminarea integrității procesului electoral. E-democracy.md, 17 ianuarie 2017, <http://www.e-democracy.md/monitoring/politics/comments/20030117>

2 Comisia Europeană Pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția). Codul bunelor practici în materie electorală. Linii directoare și raport explicativ adoptate de Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept în cadrul celei de a 52-a Sesiuni Plenare (Veneția, 18–19 octombrie 2002), [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev2-rom](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev2-rom)

De ce E-learning?

Este un mod alternativ de instruire care nu dorește să înlocuiască totalmente instruirea de tip clasic „față în față”, ci doar să ofere posibilitate persoanelor de a trece o instruire în locul și timpul dorit. Totodată, alegerea E-learning-ului ca metodă complementară de instruire a funcționarilor electorali este justificată și din punct de vedere financiar.

E-learning-ul este comod și pentru beneficiarul instruirii, unicele resurse care îi sunt necesare fiind un calculator conectat la internet și dorință de a învăța ceva nou. Instruirea este gratuită și nu presupune prezență on-line la ore prestabilite.

Obiective

Scopul E-learning-ului este de a consolida procesul electoral și de a crea noi posibilități pentru uniformizarea cunoștințelor subiecților implicați în procesul electoral și a altor părți interesate.

Obiective specifice:

- Crearea unor cursuri de instruire ce conțin prevederi legale ce țin de activitatea subiecților implicați în procesul electoral, care pot fi accesate 24/24 ore.
- Oferirea posibilității de a trece partea teoretică în cadrul platformei de instruire E-learning a Centrului de Instruire Continuă în Domeniul Electoral.
- Cunoașterea și aplicarea unitară, la nivel național, a cadrului legal și a activităților specifice subiecților care parcurg cursul.
- Incluziunea persoanelor cu dizabilități în actul electoral direct și secret prin promovarea standardelor internaționale și naționale pentru asigurarea garantării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului pentru persoanele cu dizabilități.

Lansarea platformei E-learning de către CICDE

Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral (în continuare – CICDE) a creat această platformă de E-learning în 2014 în cadrul unui proiect pilot numit „E-learning pentru alegeri libere și corecte”. Proiectul a fost realizat de CICDE pe lângă Comisia Electorală Centrală (în continuare – CEC) în parteneriat cu Alianța Centrelor Comunitare de Acces la Informație și Instruire din Moldova, cu suportul Fundației Est-Europene, din resursele acordate de Guvernul Suediei prin intermediul Agenției Suedeze pentru Dezvoltare și Cooperare Internațională (Sida) și Ministerul Afacerilor Externe al Danemarcei / DANIDA și cofinanțat de Fundația Polono-

Americană pentru Libertate, prin intermediul programului RITA, implementat de Fundația „Educație pentru Democrație” din Polonia.

Inițial pe platformă au fost publicate câteva module de bază pentru funcționarii electorali. Pe parcurs, CICDE a elaborat module și pentru alți subiecți interesați de procesul electoral. La moment, în cadrul platformei sunt disponibile 22 de cursuri pentru diverse grupuri țintă.

Prima încercare CICDE de a introduce metoda combinată de instruire (E-learning și față în față) în domeniul electoral în Moldova a avut loc în perioada noiembrie – decembrie 2017. A fost pilotat proiectul de instruire mixtă pentru toți registratorii responsabili de gestionarea informației din RSA (Registrul de Stat al Alegătorilor). Instruirile s-au desfășurat în toate raioanele țării. Au fost contactați 721 de registratori cărora CICDE le-a expediat prin poșta electronică demersuri cu menționarea cursului care urma a fi parcurs (Scurt ghid despre RSA pentru registratori), pașilor de înregistrare și de parcurgere a cursului.³ Concomitent demersul a fost transmis consiliilor raionale pentru a fi distribuite APL-urilor de nivelul I, ajungând și la cei 144 de registratori. Astfel, numărul final de registratori care au primit demersul constituia 865.

În consecință, la cursul menționat mai sus au fost înregistrați 670 de participanți, adică 77,4% din registratorii contactați. Pentru a facilita accesul la curs și a răspunde la întrebările participanților, a fost deschisă o linie telefonică. Din cele 670 de persoane înregistrate, 603 (90%) au parcurs cursul integral, 43 (6%) – parțial, iar 24 (4%) doar au inițiat cursul. Din 549 de persoane care au trecut testarea, 514 (94%) au răspuns corect la mai bine de 70% din întrebări, 35 (6%) au răspuns corect la 60% și mai puțin. Persoanele care au răspuns corect la 70% – 100% din întrebări au obținut un certificat de absolvire a cursului.

Principalele rezultate obținute în urma instruirii:

- Testarea capacităților instituționale ale CICDE de a organiza instruirii mixte;
- În perioada instruirii la distanță a crescut considerabil numărul persoanelor care au parcurs cursul on-line și au trecut o testare a cunoștințelor.

Evaluarea instruirii la distanță s-a realizat în urma apelurilor de ieșire și de intrare care au fost preluate de operatori, participanții fiind rugați să aprecieze mai multe etape din cadrul instruirii. În linii generale, instruirea la distanță a fost evaluată pozitiv de către participanți, susținând că la etapa de înregistrare pe platforma de E-learning au urmat instrucțiunile și nu au întâmpinat dificultăți. Etapa de inițiere a cursului a fost destul de ușoară pentru participanți. 80% din respondenți au apreciat conținutul, care era formulat într-un limbaj accesibil, iar informația era prezentată

³ Platforma E-learning a CICDE, <http://e-learning.cicde.md/course/scurt-ghid-despre-rsa-pentru-registratori/>

într-o manieră interactivă, ceea ce făcea ca acest proces să fie mai interesant și mai ușor.

Aspecte tehnice

Din punct de vedere tehnic platforma de E-learning și în special cursul destinat registratorilor RSA au următoarele avantaje:

- Design modern care asigură o atracție mai mare pentru grupurile țintă.
- Meniurile sunt prezentate într-o manieră simplificată care asigură o viteză mai mare în accesarea informației necesare.
- Model modern, atractiv, pe baza celor mai recente recomandări în proiectare.
- Animațiile și funcțiile platformelor, precum și fișierele video, asigură dinamică și interactivitate în timpul procesului de învățare.
- Capacitatea de a genera și afișa rapoarte detaliate și statistici privind activitatea participanților la instruire (utilizatorilor platformei E-learning).
- Un sistem de securitate adecvat pentru a proteja datele personale ale beneficiarilor, informații și componentele sistemului împotriva oricărei persoane neautorizate.

Concluzii

Este important de continuat abordarea strategică a utilizării E-learning. De monitorizat ce resurse avem (tehnică, educațională, infrastructură) și de ce am mai avea nevoie. Avem abilitățile și capacitatea de a menține și de a crea noi cursuri? Ce doriți să obțineți în urma utilizării E-learning? Care este capacitatea utilizatorilor tipici?

E-learning poate fi utilizată în combinație cu instruirea față în față (metoda blended training sau instruire mixtă); poate fi dezvoltată versiunea E-learning pentru smartphone de genul aplicației care poate fi descărcată. Aplicația poate fi ajustată la necesitățile mai multor beneficiari cu dizabilități, dar poate fi folosită și pentru selecția persoanelor care pot fi implicate în activitățile organelor electorale.

La această etapă inițială s-a dovedit că pentru participanți încă este dificil de sine stătător să treacă instruirea prin intermediul E-learning, de a se înregistra și a parcurge un curs de instruire. Probabil sunt câteva motive: cunoașterea slabă a calculatorului, vârsta înaintată a persoanelor, puțină experiență de a trece o instruire de sine stătător de la distanță. La etapa de pilotare a platformei E-learning au fost identificate mai multe provocări tehnice care necesită ajustare pentru ca acest proces să fie mai intuitiv și mai interactiv.

Dar aceste provocări nu pot împiedica sau scădea din rolul E-learning care asigură accesibilitatea și distribuirea resurselor educaționale, flexibilitatea rolurilor

(instructor – cursant). E-learning-ul se încadrează perfect și în conceptul de învățare pe tot parcursul vieții.

Bibliografie

1. Codul bunelor practici în materie electorală. Linii directoare și raport explicativ adoptate de Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept în cadrul celei de a 52-a Sesiuni Plenare (Veneția, 18–19 octombrie 2002), Comisia Europeană Pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția). [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev2-rom](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev2-rom)
2. Equal Access. How to include Persons with Disabilities in Elecțiune an Political Processes, IFES, NDI, 2014.
3. ACE Project „Legal Framework”, http://aceproject.org/ace-en/pdf/lf/view?set_language=en
4. Platforma E-learning a CICDE, http://e-learning.cicde.md/course/scurt-ghid-despre-rsa-pentru-registratori:/http://cicde.md/media/files/files/anexa-4497planstrategicicicde20162019_2618953_9941080.pdf
5. Declaration on criteria for free and fair elections. Paris, 1994, <http://www.ipu.org/cnl-e/154-free.htm>
6. Subminarea integrității procesului electoral. E-democracy.md, 17 ianuarie 2017, <http://www.e-democracy.md/monitoring/politics/comments/20030117/>

FORMAREA CETĂTENILOR RESPONSABILI PRIN EDUCAȚIA CIVICĂ A TINERILOR

Marcela ROȘCA

Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral pe lângă Comisia Electorală Centrală

În acest articol sunt prezentate rezultatele unui studiu privind disciplina „Educație civică” în Republica Moldova. Sunt analizate sfera disciplinei, modalitățile de abordare și impactul asupra formării tinerilor din țara noastră.

The article presents the results of a study on civic education discipline in the Republic of Moldova. Here can be found the scope of the discipline, how to approach and the impact on the education of young people in our country.

Cuvinte-cheie: educație civică, tineri alegători, democrație, instruire.

Keywords: civic education, young voters, democracy, training.

Introducere

Trăim într-o perioadă în care este foarte importantă formarea tinerilor cetățeni implicați în viața socială și politică. Scopul este să ne asigurăm că valorile democratice vor prospera și se va dezvolta spiritul civic pentru încurajarea participării tinerilor în procesele decizionale inclusiv și prin intermediul integrării în procesele electorale. Formarea unei cetățenii active trebuie începută din fragedă copilărie și continuată pe tot traseul educațional și nu numai. Fie că îmbracă forma unei discipline școlare distincte, fie că este un subiect integrat în cadrul altor discipline sau o temă inter- sau extracurriculară, statutul educației civice este unul privilegiat la momentul actual¹.

Educația prin și pentru democrație este un proces complex și de lungă durată. Școlarul mic este implicat în viața socială prin apartenența sa la familie, la grupurile de prieteni și de învățare, dar și prin relațiile specifice pe care le poate stabili cu diverse instituții și organizații din comunitate. De aceea, procesul de socializare poate și trebuie să înceapă de timpuriu. În vederea creșterii angajamentului și participării, cetățenii trebuie să posede informațiile, abilitățile și atitudinile potrivite. *Competențele civice* pot oferi tinerilor posibilitatea de a participa pe deplin la viața civică. Este deosebit de important ca aceștia să înțeleagă că sunt o parte integratoare a societății, fapt pentru care trebuie să se supună normelor acesteia și, mai mult, să le promoveze în rândul celorlați membri. Așadar, educația civică are un rol deosebit

¹ <https://iteach.ro/experiencedidactice/educatia-civica-o-provocare>

de important în a-i face pe tineri să înțeleagă contribuția pe care o au ca membri ai societății, în calitatea lor de cetățeni informați și responsabili. Departe de a inocula prejudecăți sau stereotipuri, acest demers educativ încearcă să sprijine dezvoltarea unui spirit creativ și democratic, flexibil și deschis, capabil de a iniția ulterior noi strategii de îmbunătățire a vieții sociale.

Educația civică încurajează dezvoltarea tinerilor ca cetățeni activi și responsabili. Cetățenia poate fi eficientă numai când asigură accesul la trei categorii mari de drepturi. Astfel, sunt identificate trei componente:

- *Componenta civilă* – include drepturile referitoare la libertatea individuală.
- *Componenta politică* – de exemplu, dreptul de a exercita puterea politică și de a participa și vota în instituțiile parlamentare.
- *Componenta socială* – dreptul la un trai decent și acces egal la educație, îngrijire medicală, locuință și un venit minim.

În acest articol vom vorbi despre *componenta politică*, mai exact, despre educarea spiritului civic al viitorilor și tinerilor alegători. Conform unui sondaj a organelor de management electoral, educația civică în școli este oferită în mai mult de 60% state. De exemplu în Bosnia și Herțegovina înainte de alegerile generale din 2010, comisia electorală a introdus pentru prima dată educația civică în școli (peste 40 de școli au fost vizitate drept parte a unui program de conștientizare a importanței votului).²

În Republica Moldova, Educația civică este o disciplină inclusă în programul gimnazial și liceal, iar curriculum-ul prevede un compartiment aparte dedicat democrației. Se pune accentul pe semnificația democrației; respectul față de valorile general-umane, naționale; drepturile și responsabilitățile tinerilor din țara noastră etc. Actualitatea disciplinei este determinată și de recomandarea Parlamentului European și a Consiliului Uniunii Europene privind competențele-cheie din perspectiva învățării pe parcursul întregii vieți care conturează, pentru absolvenții învățământului obligatoriu, un „profil de formare european”, antrenând toate persoanele, indiferent de vârstă, rol social și alte diferențe. În acest sens, disciplina Educație civică urmărește dezvoltarea unor aspirații individuale, indiferent de origine etnică, cultură, convingeri, precum și formarea identității, manifestată în identitate personală și identitate civică, în vederea participării lor active la construirea unei societăți democratice la nivelul comunității locale, naționale, regionale și globale.

Educația civică la treapta liceală vizează însușirea de către elevi a cunoștințelor despre drepturile și îndatoririle fundamentale ale omului și formarea trebuinței de a le

---

2 Julie Ballington, Gabrielle Bardall, Sonia Palmieri, Kate Sullivan. Procese electorale incluzive: ghid pentru organele de management electoral cu privire la promovarea egalității de gen și participării femeilor. UN Women și PNUD, 2015, pag.99.

realiza în viața cotidiană; educarea respectului față de legile și simbolurile statului, dezvoltarea conștiinței naționale și a spiritului civic; formarea unei atitudini responsabile față de propria sănătate ca valoare personală și socială; stimularea activității sociale, economice, politice. Activitățile realizate în cadrul orelor de educație civică vor fi completate cu activități educative în școală, activități extrașcolare, activități în parteneriat cu familia și comunitatea.³

Activități de educație civică realizate de Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral

Pe lângă activitățile educative prevăzute de programul școlar, educația civică este desfășurată și de alte entități, instituții publice, dar și organizații ale societății civile. Un rol aparte în educarea tinerilor cetățeni îl deține Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral (CICDE) pe lângă Comisia Electorală Centrală (CEC), fiind o instituție specializată în instruirea și educația civică a actorilor electorali.

În anii 2015–2016, CICDE a desfășurat seminare de instruire pentru elevii claselor a VII-a – a IX-a din 60 de instituții de învățământ din diferite localități printr-un program de educație civică cu genericul „Democrația se învață”. Aceste activități au fost organizate de CICDE în cadrul campaniei de promovare a culturii electorale și a valorilor democratice printre tinerii alegători cu suportul Programului Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD). La seminare, elevilor le-a fost demonstrată o nouă abordare a valorilor democratice, accentul fiind pus pe posibilitatea de exprimare a opiniilor și implicarea activă în procesul electoral.

Prin desfășurarea acestor seminare de educație civică, CICDE și-a propus să îmbunătățească practicile democratice din școală, să susțină formarea elevilor în spiritul valorilor și principiilor democratice, oferindu-li-se posibilitatea de a-și exprima opiniile. S-a pus accentul pe dobândirea de către elevi a cunoștințelor (concepte, noțiuni, date) despre societate, transmiterea valorilor sociale, fiind prezentată o nouă abordare a ceea ce presupune alegerile democratice. Astfel, 4290 de elevi au făcut cunoștință cu principiile democratice de constituire a unui stat și au aflat despre dreptul fundamental de a alege și a fi ales.

În același context, în septembrie 2017, de Ziua Internațională a Democrației, Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral a fost gazda unei vizite de studiu efectuată de elevii clasei a VI-a B de la Liceului Teoretic „M. Eminescu” din Chișinău. Tinerii au participat la o lecție de educație civică, unde, prin activități interactive, li s-au explicat principiile generale și importanța participării la vot.

3 Educația civică. Curriculum național pentru clasele a X-a – a XII-a. Chișinău, 2010, pag. 4.

Erudiția și spiritul critic de analiză a procesului electoral a fost testat la elevii din 5 raioane prin jocul intelectual, cu tematică electorală „Ce? Unde? Când?”, reprezentând o nouă metodă de educare civică. Jocul „Ce? Unde? Când?” combină utilul cu plăcutul, fiind o metodă eficientă de educare și de cultivare a cunoștințelor electorale în rândul tinerilor. Organizarea acestui joc cu tematică electorală reprezintă un mod nou de instruire nonformală ce a fost inclus în metodologia Centrului de Instruire Continuă în Domeniul Electoral (CICDE). Scopul: educarea și formarea unui nou model de cetățean, explicarea procesului electoral și dezvoltarea personală a participanților. Activitatea s-a desfășurat în perioada 25 septembrie–26 noiembrie, în colaborare cu Clubul Moldovenesc de Jocuri Intellectuale și Comisia Electorală Centrală și face parte din campania de informare și educare a cetățenilor privind democrația participativă cu genericul „Particip! Învăț! Decid!” desfășurată de CICDE.⁴

Un alt tip de instruire nonformală este *Școala electorală de weekend*. 20 de tineri, activiști civici și membri ai organizațiilor de tineret ale partidelor politice, au participat la această activitate. Instruirea a fost organizată de CICDE, cu în cadrul proiectului „Consolidarea democrației în Republica Moldova prin alegeri incluzive și transparente”, implementat de PNUD Moldova, cu suportul financiar al Agenției Statelor Unite pentru Dezvoltare Internațională (USAID) și Ambasadei Olandei, prin Programul Matra. Participanții, divizați în două grupuri, au simulat procese electorale, fiind implicați în exerciții practice și jocuri de rol: observatori, candidați, funcționari electorali etc. La final, fiecare grup a primit o temă pentru acasă: de a se întâlni cu omologii lor reali pentru a afla mai multe despre activitatea acestora în cadrul procesului electoral. Timp de șase zile, tinerii au aflat multe informații despre subiectele de interes public (formele de guvernare, sistemele electorale, administrarea electorală, comunicarea publică și politică).⁵

O altă modalitate de instruire civică este platforma de discuții *EHub*, care a fost creată pentru a oferi posibilitate persoanelor interesate de domeniul electoral, membri și simpatizanți ai partidelor politice, funcționari electorali, alegători și viitori alegători, de a putea prezenta, discuta și dezbate diferite aspecte ale procesului electoral. La aceste discuții participă atât persoane cu experiență în domeniu, cât și fără experiență, viitori și tineri alegători care doresc să afle cum funcționează un proces electoral. De asemenea, participă și reprezentanți ai partidelor politice, ai Comisiei Electorale Centrale, ai societății civile, funcționari electorali, alegători etc., care împărtășesc experiența pe care o au în domeniul electoral.⁶

Dat fiind faptul că se urmărește educarea și responsabilizarea tinerilor, astfel încât ei să conștientizeze impactul participării active în procesul electoral, CICDE a organizat o conferință cu genericul „CICDE open talks: Democrația se învață – abor-

4 <http://cicde.md/index.php?pag=news&id=1063&rid=1588&l=ro>

5 <http://cicde.md/index.php?pag=news&id=1063&rid=1601&l=ro>

6 <http://cicde.md/index.php?pag=news&id=1063&rid=1612&l=ro>

dări inovative”, la care au participat peste 150 de tineri, aceasta fiind o metodă de educație civică interesantă, inovativă și captivantă. În cadrul conferinței, opt tineri: studenți, masteranzi și profesori au făcut mici prezentări, împărtășindu-și, astfel, ideile și experiența sa în domeniul electoral și au motivat participanții să se implice mai mult și să fie mai activi, inclusiv prin propriul exemplu.⁷

Concluzii

Scopul major al educației civice este formarea cetățeanului activ și responsabil, pregătirea elevului pentru a trăi și a activa conștient într-o societate democratică, a-și asuma responsabilități pentru propriul destin și pentru destinul comunității. În Republica Moldova, rata de participare a tinerilor la alegeri este foarte mică, de aceea este foarte importantă atragerea tinerilor la viața publică, conștientizarea necesității participării la alegeri, cultivarea sentimentului de responsabilitate personală pentru situația din țară. Unul din motivele din care tinerii nu sunt implicați în procesele electorale este necunoașterea posibilităților și opțiunilor pe care le au. Odată împlinind 18 ani, ei pot susține procesul alegerilor prin diferite modalități, fie implicându-se direct, devenind, astfel, funcționar electoral sau observator, fie indirect, devenind „ambasador” în domeniul electoral și diseminând informația mai departe semenilor săi. Prin educația civică se urmărește formarea atitudinii civice și conștientizarea necesității participării la procesul electoral al tinerilor, precum și cunoașterea drepturilor și obligațiilor lor electorale. Astfel considerăm că oferind resurse, instrumente și oportunități continue viitorilor și tinerilor alegători, este facilitat procesul de educare a noilor generații într-un spirit democratic.

Bibliografie

1. Stefani Cobzaru. Educația civică, o provocare majoră pentru decidenți și practicieni. Studiu privind educația civică în România și în câteva țări europene, 2016. <https://iteach.ro/experiencedidactice/educatia-civica-o-provocare>.
2. Julie Ballington, Gabrielle Bardall, Sonia Palmieri, Kate Sullivan. Procesele electorale incluzive: ghid pentru organele de management electoral cu privire la promovarea egalității de gen și participării femeilor. UN Women și PNUD, 2015.
3. Educația civică. Curriculum național pentru clasele a X-a – a XII-a. Chișinău, 2010.
4. <http://cicde.md/index.php?pag=news&id=1063&rid=1588&l=ro>
5. <http://cicde.md/index.php?pag=news&id=1063&rid=1601&l=ro>
6. <http://cicde.md/index.php?pag=news&id=1063&rid=1612&l=ro>
7. <http://cicde.md/index.php?pag=news&id=1063&rid=1620&l=ro>

---

⁷ <http://cicde.md/index.php?pag=news&id=1063&rid=1620&l=ro>

CENTRUL DE INSTRUIRE CONTINUĂ ÎN DOMENIUL ELECTORAL (CICDE)

Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral (CICDE) a fost constituit în 2011 pe lângă Comisia Electorală Centrală (CEC) în scopul instruirii, calificării și perfecționării profesionale continue a funcționarilor electorali, a subiecților implicați în procesul electoral din Republica Moldova, precum și a altor persoane interesate.

Atribuțiile CICDE:

- De a elabora și organiza instruirea funcționarilor electorali din cadrul organelor electorale de toate nivelurile, a reprezentanților partidelor politice, instituțiilor mass-media, organizațiilor neguvernamentale, inclusiv a observatorilor naționali.
- De a elabora și distribui materiale educaționale și informative utilizând diferite forme de prezentare.
- De a oferi cercetări, analize și consultanță în domeniul electoral.

Promovăm inovații. Credem în profesioniști și creștem profesioniști!

Democrația se învață!

Machetarea și tipar:

Tipografia „Foxtrot” SRL

---

mun. Chișinău, str. Florilor 1
tel. 022 49-39-36, e-mail: foxtrotmd@gmail.com
www.tipografia.md

**Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral
pe lângă Comisia Electorală Centrală**

Republica Moldova, or. Chișinău

str. Vasile Alecsandri, nr. 119

Tel.: 022 26 09 15

E-mail: info@cicde.md

www.cicde.md